

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА СПЕЦІАЛЬНИХ ГАЛУЗЕЙ ІСТОРІЇ

І. В. Пятницькова

ІСТОРИЧНА СОЦІОЛОГІЯ
Методичні рекомендації

Електронне видання

Вінниця
ДонНУ
2021

УДК 94:394 (477) (072)

П 99

Рекомендовано до друку вченою радою факультету історії та міжнародних відносин Донецького національного університету імені Василя Стуса (протокол № 12 від 23 червня 2021 р.)

Укладач: *І. В. Пятницькова*, канд. іст. наук, доцент кафедри історії України та спеціальних галузей історичних наук.

Рецензенти: *І. І. Мартинчук*, канд. іст. наук, доцент кафедри історії України та спеціальних галузей історичних наук;
О. С. Мармілова, канд. іст. наук, старший викладач кафедри всесвітньої історії та археології.

П 99 Методичні рекомендації з навчальної дисципліни «Історична соціологія» / уклад. І. В. Пятницькова. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2021. 52 с.

Містять плани лекційних, семінарських занять, тематику індивідуальних завдань, завдання для самостійної роботи здобувачів вищої освіти, приклади завдань для модульної контрольної роботи, перелік питань для заліку, список рекомендованої літератури.

Пропоновані методичні вказівки спрямовані на вдосконалення навчально-виховного процесу, поглиблене вивчення здобувачами вищої освіти історичної соціології, оволодіння теоретичними знаннями та практичними навичками пошуку джерел та літератури та роботи з ними.

УДК 94:394 (477) (072)

© Пятницькова І. В., 2021

© ДонНУ імені Василя Стуса, 2021

ЗМІСТ

1. Вступ до курсу	4
2. Орієнтовний навчально-методичний план	8
3. Програма навчальної дисципліни.....	9
4. Матеріали для проведення семінарських занять.....	17
4.1. Організація роботи студентів під час підготовки до семінарських занять	17
4.2. Плани семінарських занять	18
5. Самостійна робота здобувачів вищої освіти	24
5.1. Організація самостійної роботи здобувачів вищої освіти	24
5.2. Завдання для самостійної роботи здобувачів вищої освіти.....	24
6. Індивідуальна робота здобувачів вищої освіти.....	41
6.1. Організація індивідуальної роботи здобувачів вищої освіти	41
6.2. Індивідуальні завдання	41
7. Методи контролю і критерії оцінювання знань здобувачів вищої освіти.....	44
7.1. Система оцінювання знань.....	44
7.2. Схема нарахування балів, які отримують здобувачів вищої освіти у процесі вивчення дисципліни	47
7.3. Критерії оцінювання знань.....	47
7.4. Шкала оцінювання: національна та ECTS.....	48
8. Список рекомендованої літератури.	50

ВСТУП ДО КУРСУ

Сучасні суспільні виклики ставлять нові завдання перед науками. Для їх вирішення не достатньо логіки традиційного мислення та усталеного науково-методологічного інструментарію. Науки втрачають свою самоцінність та цілісність інституціональних меж. Досліджуючи історію певного періоду, науковець повинен не просто володіти історичним фактажем та розуміти причинно-наслідкові зв'язки. Його праця може претендувати на об'єктивність лише за умови залучення досягнень соціологічної, економічної, правничої, лінгвістичної та інших наук. Застосування міждисциплінарного принципу наукового пізнання має великий потенціал для розширення проблематики досліджень, переосмислення та загального оновлення суспільних наук.

Внаслідок взаємодії наук на сучасному етапі відбуваються інтенсивні процеси їхньої інтеграції та диференціації. Їх результатом є формування нових галузей знань. Одним із проявів подібної наукової колаборації є формування історичної соціології. Соціологія та історія близькі за об'єктом дослідження, що спрямований на вивчення суспільства. Соціологічна наука більшою мірою зорієнтована на дослідження загальних тенденцій розвитку суспільства, її законів функціонування та закономірностей.

Соціологічне мислення пронизано історичним аналізом, схемами пояснення та інтерпретаціями історичних подій. Соціологія у більшій мірі зорієнтована на практичне значення, формування прогнозів та передбачень суспільного розвитку за тих чи інших умов. Для історії разом із узагальненнями, важливим є відтворення всієї повноти подій, розкриття причинно-наслідкових зв'язків, що можливо реалізувати за допомогою застосування соціологічного науково-методологічного інструментарію.

На початку ХХ ст. історична наука пережила «антропологічний поворот», який пов'язаний із діяльністю історіографічної школи «Анналів». Поряд із політичною історією провідним напрямом історичних досліджень став широкий спектр питань суспільного характеру: повсякденного життя, соціальних практик, світогляду, соціокультурних трансформацій на різних етапах розвитку суспільства і в різних локальних вимірах. Оновлення історичної науки сприяло поглибленню її зв'язків із соціологічними науками та формуванню історичної соціології як окремого наукового напрямку.

Інституціональне оформлення історичної соціології відбувалося у другій половині ХІХ ст. у США та країнах Західної Європи. Проте, як і більшість міждисциплінарних наукових напрямів, вона не має єдиного визначення. Більшість науковців історичною соціологією називають науку, що вивчає теорії та концепції, історичний розвиток соціальних структур та соціальних відносин.

Об'єктом дослідження історичної соціології є буття особи, суспільства, цивілізації у суспільно-історичному часово-просторовому континуумі.

Предметом вивчення міждисциплінарного, синтетичного використання історичної методології та соціологічних процедур верифікації минулого різних соціальних об'єктів, структур та інститутів з метою аналізу сучасного та прогнозування майбутнього.

До завдань історичної соціології належить: теоретичне осмислення соціальних змін і тенденцій у розвитку суспільства, виявлення загальних позачасових закономірностей, формування нових теорій, концепцій та підходів щодо пояснення суспільних процесів, явищ, структур в історичному розвитку; перевірка наявних соціологічних теорій або деяких приватних гіпотез на історичних даних; використання відомих концепцій і пояснень для аналізу історичних даних.

У реалізації визначених завдань історична соціологія спирається не лише на досягнення історичної та соціологічної науки, вона має тісні взаємозв'язки із філософією, психологією, демографією, етнологією, етнографією, низкою субдисциплін: соціальною історією, соціальною філософією, філософією історії, історією соціології, соціальною географією, етнопсихологією.

Вивчення історичної соціології має важливе значення у процесі підготовки фахівців, професійна діяльність яких безпосередньо пов'язана з аналізом соціальних процесів як минулого, так і теперішнього, прогнозування подальшого їх розвитку. Опанування історичної соціології сприяє більш синтезованому осмисленню економічних, соціальних та культурних процесів, глибшому розумінню загального контексту розвитку історичного поступу суспільства.

Метою вивчення історичної соціології є підготовка фахівців високого рівня, формування системи знань про історичний розвиток соціальних структур, відносин, процесів та їх трактування в історичній соціології.

У результаті вивчення навчальної дисципліни здобувач вищої освіти повинен набути таких **результатів навчання**:

- 1) оволодіти базовими принципами та основними поняттями дисципліни;
- 2) ознайомитися з розвитком теоретичних поглядів у гуманітарних науках щодо розвитку суспільства;
- 3) знати періоди та характерні риси суспільного поступу;
- 4) орієнтуватися у сучасних теоріях та концепціях щодо сучасного стану суспільства;
- 5) удосконалити навички в самостійному пошуку джерел та літератури, їх критичного аналізу;
- 6) вміти застосовувати методи та принципи наукового пізнання історичної соціології у власних дослідженнях;

Вивчення навчальної дисципліни передбачає формування та розвиток у здобувачів вищої освіти інтегральних, загальних, спеціальних компетентностей та

програмних результатів навчання відповідно до освітньої програми спеціальності «Історія та археологія», «Публічна історія», «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії».

Інтегральні компетентності (ІК)

Здатність розв'язувати складні задачі дослідницького та / або інноваційного характеру в галузі історії та археології.

Загальні компетентності (ЗК)

1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.
2. Здатність працювати автономно.
3. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.
4. Здатність спілкуватися іноземною мовою.
5. Здатність спілкуватися з представниками інших професійних груп різного рівня (з експертами з інших галузей знань / видів економічної діяльності).
6. Здатність працювати в міжнародному контексті.
7. Здатність оцінювати та забезпечувати якість виконуваних робіт.
8. Цінування та повага різноманітності та мультикультурності.

Спеціальні компетентності (СК)

1. Здатність виявляти та досліджувати історичні й археологічні джерела різних видів, аналізувати наукові тексти, узагальнювати інформацію.
2. Здатність здійснювати історичні й археологічні дослідження з визначеної тематики, зокрема і використовуючи методологічний інструментарій інших гуманітарних і соціальних наук.
3. Здатність виявляти специфіку в підходах до вирішення проблем у галузі історії та археології представників різних наукових напрямів та шкіл, критично осмислювати новітні досягнення історичної науки.
4. Здатність розробляти і реалізовувати наукові та прикладні проекти у сфері історії, археології та / або дотичні до них міждисциплінарні проекти.
5. Здатність здійснювати експертний аналіз у предметній галузі.
6. Здатність працювати в міжнародному контексті і реалізовувати спільні проекти у сфері історії та / або археології з європейськими та євроатлантичними інституціями.
7. Здатність використовувати сучасні цифрові інструменти і технології для проведення досліджень та професійної діяльності у сфері історії та археології.
8. Готовність виявляти, критично аналізувати, узагальнювати та застосовувати у публічному просторі історичну інформацію.
9. Здатність реалізувати прикладний характер історичних знань у суспільстві – надавати консультації з проблем історії державним установам, засобам масової інформації, громадським організаціям, зрозуміло доносити знання, висновки та аргументації до фахівців і нефахівців.

Програмні результати навчання (ПРН)

1. Аналізувати теоретичні та методологічні проблеми сучасної історичної науки, критично оцінювати стан проблеми та результати останніх досліджень.
2. Здійснювати рецензування, коментування, анотації наукових, науково-популярних, освітніх та публіцистичних текстів, які стосуються питань історії та археології.
3. Розробляти й реалізовувати історичні та міждисциплінарні проекти з урахуванням сучасних методологічних підходів.
4. Застосовувати у професійній діяльності у сфері історії та археології сучасні цифрові інструменти і технології для пошуку, збереження й оброблення інформації, зокрема і для виконання наукових досліджень і реалізації освітніх та інноваційних проектів.
5. Планувати і виконувати наукові дослідження у сфері історії та археології, висувати та перевіряти гіпотези, обирати методи дослідження, аналізувати результати, обґрунтовувати висновки.
6. Здійснювати експертизу пам'яток історії, археології та культури з метою їх охорони та можливого подальшого використання.
7. Зрозуміло і недвозначно доносити власні знання, висновки та аргументацію з питань історії та / або археології до фахівців і нефахівців, зокрема і до осіб, які навчаються.
8. Розширювати актуалізовану джерельну базу через уведення до наукового обігу архівних джерел, опрацювання фондів музеїв, участі у наукових й археологічних експедиціях тощо.
9. Здійснювати викладацьку діяльність у закладах вищої освіти на основі сучасних освітніх технологій, а також принципів і практик європейських країн.
10. Пояснювати широкій аудиторії взаємозв'язки між процесами у минулому та на сучасному етапі.
11. Аналізувати альтернативні варіанти інтерпретації історичного розвитку людства у певні історичні періоди.
12. Реалізовувати соціальні функції сучасного історика, встановлювати ефективну комунікацію з представниками інших наук.
13. Корелювати позицію професійного історика з панівними у суспільстві поглядами на минуле.
14. Гармонізувати історичну пам'ять різних спільнот на основі аналізу взаємозв'язку вітчизняної, європейської, світової історії.
15. Реалізовувати організаційно-управлінські функції, керувати дослідницькими або освітніми процесами, що потребують нових стратегічних підходів.

ОРІЄНТОВНИЙ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПЛАН

№	Теми лекцій і семінарських занять	Лекції (кількість годин)	Семінарські заняття (кількість годин)	Самостійна та індивідуальна робота студентів
<i>Змістовний модуль 1. Історична соціологія як наукова галузь</i>				
1	Вступ до курсу	2		7
2	Тема 1. Початковий етап розвитку історичної соціології	2		7
3	Тема 2. Становлення наукового напрямку	2	2	7
4	Тема 3. Напрями розвитку історичної соціології у ХХ ст.	4		7
5	Тема 4. Антропологізація історії	4	2	7
6	Тема 5. Постмодерні виклики	2	2	7
<i>Змістовний модуль 2. Європейський соціум в історичній ретроспективі</i>				
7	Тема 6. Людина в контексті соціальності	2		7
8	Тема 7. Від традиційного до модерного суспільства	2	2	7
9	Тема 8. Час після сучасності (постмодерн)	2	2	7
10	Тема 9. Категорія гендеру в історичній соціології	4	2	7
11	Тема 11. Соціологія війни та революції	2	2	7
	Усього	28	14	78

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1 ІСТОРИЧНА СОЦІОЛОГІЯ ЯК НАУКОВА ГАЛУЗЬ

Вступ до курсу

Формування історичної соціології як галузі наукових знань у 1970-х рр. Внесок Американської соціологічної асоціації у процес інституалізації напряму. Дискусійний характер трактування історичної соціології. Історична соціологія як соціологічні концепції, які розробляються для описання та аналізу історичних даних, виявлення соціальних закономірностей за допомогою соціального аналізу історичного розвитку. Трактування історичної соціології як використання історичних даних для перевірки правильності соціальних концепцій і для побудови модифікованих теорій. Пояснення П. Штомпки розвитку історичної соціології як реакції на традиційне використання історії для пояснення переходу від традиційного суспільства до індустріального.

Суспільство як об'єкт дослідження. Предметне поле історичної соціології. Завдання: теоретичні – вивчення соціальних змін і тенденцій в розвитку суспільства, виявлення загальних позачасових закономірностей, розвиток нових теорій, здатних забезпечити більш переконливі і вичерпні пояснення історичних явищ і структур; верифікаційні – перевірка будь-якої соціологічної теорії або деяких приватних гіпотез та історичних даних; прикладні завдання – використання наявних концепцій і пояснень для аналізу історичних даних.

Історична соціологія в системі соціогуманітарного знання. Взаємозв'язок історії та соціології. Історична соціологія та філософії. Міждисциплінарність наукового напряму. Історична соціологія та суміжні дисципліни: соціальна історія, соціальна філософія, філософія історії, історія соціології, соціальна географія, етнопсихологія. Значимість вивчення історичної соціології, потенційні можливості застосування набутих у процесі опанування курсу знань.

Структура історичної соціології як науки і навчальної дисципліни. Організація навчальної, наукової та самостійної роботи студентів під час вивчення спецкурсу.

Тема 1. Початковий етап розвитку історичної соціології

Передумови виникнення досліджень історично-соціологічного напряму. Міф та епос як перші історичні форми соціального знання. Уявлення про історію і соціальний процес в античний час. П'ять століть Гесіода: золоте, срібне, мідне, століття напівбогів, залізний вік. Пошук причин історичних подій, концепції долі, ідеї циклічності історичного процесу в працях Аристотеля, Протогора, Демокріта,

Сенеки, Плутарха, Тацита. Теоретичні уявлення про історичний процес у Середні віки. Уявлення про людське суспільство в християнській теології: Августина Блаженного та Фоми Аквінського.

Соціальні ідеї мислителів-гуманістів: Данте, Петрарка, Л. Бруні, Л. Валла. Утопії Т. Мора, Т. Кампанелла та їх значення у вивченні суспільства. Аналіз суспільного життя в працях Н. Макіавеллі, Г. Гроція. «Метод легкого вивчення історії» Ж. Бодена.

Розширення теоретичних поглядів щодо історичного процесу в Новому часі. Природа людини та бачення суспільного устрою у трактуванні Т. Гоббса. Ідеї природного права і суспільного договору Д. Локка. Погляди на соціально-історичний розвиток людства Дж. Віко. Поняття цивілізації у тлумаченнях Р. Декарта, В. Мірабо. Цивільне суспільство у трактуванні Ш. Монтеск'є. Розвиток ідей суспільного прогресу в працях французьких просвітників Ф. Вольтера, Д. Дідро, Ж.-Ж. Руссо, К. Сен-Сімона. «Ескіз історичної картини прогресу людського розуму» Жан-А. Кондорсе. Формування стадійної періодизації А. Фергюсона, Л. Моргана.

Тема 2. Становлення наукового напрямку

Розвиток ідей позитивізму. «Закон трьох стадій» історії людства О. Конта: теологічної, метафізичної, позитивістської. Теорія соціальної еволюції Г. Спенсера, ключовими елементами якої є зростання структур та їх диференціація. Військові та індустріальні суспільства у трактуванні Г. Спенсера. Закономірності розвитку та функціонування суспільства у працях Е. Дюркгейма. Розподіл праці, солідарність і мораль як визначальні складові цього процесу. Проблема домінування суспільства над особистістю у соціології Е. Дюркгейма.

Взаємозв'язок історії та соціології у дослідженнях М. Вебера. Теорія формування буржуазного суспільства як результату поширення протестантизму. Вчення М. Вебера про три типи панування: раціональне, традиційне та харизматичне. А. Токвіль про особливості американського суспільства та основи його демократичного устрою.

Концепція історичного матеріалізму К. Маркса, що полягає у визнанні вирішальної ролі суспільного матеріального виробництва у формуванні, поступі та функціонуванні соціуму і розглядає історію як прогресивний природно-історичний процес зміни конкретно-історичних типів суспільства (первісного, рабовласницького, феодального, капіталістичного, комуністичного). Суспільний розвиток у категоріях базису, надбудови, буття та свідомості.

Історична соціологія господарства В. Зомбарта. Теорія формування капіталізму як поступового розвитку соціальних типів капіталістичних підприємств: злодіїв, феодалів, державних чиновників, спекулянтів, купців, ремісників та притаманних їм соціально-психологічних рис. Поняття «міщанського» та «підприємницького» духу.

Історичний процес у баченні німецької формальної соціології. Г.З іммель. Ф. Тьонніс.

Психологізм як основа пояснення соціальних явищ. Психологічний еволюціонізм Л. Уорда і Ф. Гіддінгса. Психологія народів і психологія натовпу: М. Ладзарус, Г. Штейнталь, В. Вундт, Г. Лебон. Теорія наслідування Г. Тарда.

Тема 3. Напрями розвитку історична соціології ХХ ст.

Чиказька школа соціології та її вплив на розвиток історичної соціології. Актуалізація проблеми мігрантів та їх адаптації у дослідженні У. Томаса та Ф. Знанецького «Польський селянин в Європі та Америці». Місто як організм у концепціях Р. Парка, Е. Берджесса. Символічний інтеракціонізм Ч. Х. Кулі, Дж. Міда.

Циклічні теорії соціального розвитку. Сприйняття історії спільнот у категоріях біологічних ритмів, подібних до життя людини: народження, розвиток, зрілість, згасання смерть. О. Шпенглер про існування восьми типів культур: єгипетської, вавилонської, індійської, китайської, класичної (греко-римської), арабської, мексиканської і західної. «Дослідження історії» А. Тойнбі. 21 цивілізація та єдина логіка їх розвитку, обумовлена прогресом духовності та релігії. Причини занепаду цивілізацій: недостатність творчого потенціалу у меншості; ослаблення наслідувального інстинкту у частини більшості, яка відмовляється сліпо копіювати еліту; ослаблення та втрата соціальної єдності в суспільстві; повстання «зовнішнього пролетаріату», тобто варварів. Теорія циркуляції еліт В. Парето. Характерні риси типів правлячої еліти: «левів» та «лисиць».

Циклічна теорія суспільного розвитку П. Сорокіна. Дослідження соціологом в історичному контексті питань голоду, комфорту, щастя.

Історична соціологія Н. Еліаса. «Про процес цивілізації. Соціогенетичне та психогенетичне дослідження», «Про придворне суспільство». Інтерпретація історичного розвитку суспільства як трансформації психологічних структур, звичок, манер поведінки людей західноєвропейського суспільства, починаючи з часів Середньовіччя до доби модерну.

Макроісторична соціологія. Рейхард Бендікс: «простір вільних дій» учасників історичного процесу. Чарльз Тіллі: закономірності і варіанти колективних дій в історії Західноєвропейської цивілізації. Репертуар народних дій. Барінгтон Мур та проблема усвідомлення соціальної справедливості та її наслідки. Про природу агресії. Сеймур Ліпсет. Теді Скочпол. Майкл Манн. «Джерела соціальної влади».

Неоеволюційний напрям історичної соціології. Його характерні риси: зміщення центру наукових інтересів від еволюції людського суспільства загалом до процесів, що протікають в окремих цивілізаціях, культурах, спільнотах; перенесення основної уваги досліджень із визначення та характеристики стадій розвитку суспільства на причинний механізм змін; представлення ідей на рівні можливих

концепцій, але не загальноновизнаних теорій. Представники неоеволюціонізму: Д. Стюард, Л. Уайт, Г. і Ж. Ленські.

Структурно-функціональна соціологія Т. Парсонса. Еволюції у його трактуванні, три її фази: примітивна, перехідна, сучасна. Підвищення адаптивної здатності суспільства як визначальний показник еволюції. Функціоналізм Р. Мертона.

Дослідження природи соціальних змін П. Штомпкою. Започаткування ним візуальної соціології. Проблема культурної травми у дослідженнях соціолога. Концепція соціальної комунікації Ю. Хабермаса. Інтерпретативна антропологія К. Гірца. Соціально-історична теорія Е. Гідденса.

Альтернативні концепції історичного розвитку. «Злиденність історизму» К. Поппер. Відмова від лінійного погляду на історичний процес, заперечення ідеї еволюції та прогресу. «Соціальні зміни та історія. Аспекти західної теорії розвитку» Р. Нісбет. Критика ідей прогресу, їх відносність у дослідженнях І. Валлерстайна. Вісім «згубних звичок» Ч. Тіллі.

Тема 4. Антропологізація історії

Оновлення історичної науки у першій третині ХХ ст. Антропологічний поворот в історичній науці. Залучення до наукових досліджень досягнень соціології, етнології, філології, демографії, релігієзнавства, психології. Діяльність школи «Анналів». М. Блок, Л. Февр. Напрямок історико-соціологічних досліджень Ф. Броделя.

Історія ментальності. Ж. Дюбі, Ф. Арьєс. Р. Мандру та розвиток психологічної історії. Пік розвитку історичної антропології у 70-ті рр. ХХ ст. «Нова історія». Проблематика історичної антропології в дослідженнях Ж. Ле Гоффа, Е. Ле Руа Ладюрі, М. Ферро. «Серіальна історія» або «від підвалу до даху будинку історії». Комплексне дослідження соціальної, економічної, ментальної та психологічної складової життя суспільства П. Шоню. «Критичний поворот» та методологічне оновлення школи «Анналів». Формування нового покоління «анналістів» у 1990-х рр. А. Буро, Р. Шарт'є «Спеціальна історія ментальності», яка вивчає вплив колективної свідомості на індивідуальну. «Історія приватного життя». Т. Харевен. Дослідження проблематики сім'ї в розвитку людства.

Проблематика досліджень мікроісторії. Вивчення історії в подробицях. Італійська історіографічна школа мікроісторії. К. Гінзбург, Д. Леві, М. Грібауді, С. Черутті. Дослідження нестереотипного для відтворення всієї варіативності історії.

«Історія знизу». Вивчення глобальних суспільних структур і процесів шляхом дослідження малих життєвих світів. Х. Медіка і А. Людтке. «Локальна історія» А. Кросбі. Дослідження проблематики повсякденності в призмі усної історії. Ж. Вансіна. П. Томсон. Гендерна історія. Д. Скотт «Гендер – корисна категорія історичного аналізу». «Інтелектуальна історія» або «нова інтелектуальна історія».

Зв'язок соціології та історії в сучасних зарубіжних дослідженнях з історії. Н. Зенон Девіс, П. Берк, Ш. Фіцпатрік, К. Дієр, М. Карлін, Л. Е. Вілсон. Основна проблематика досліджень та методологічні підходи.

Історична соціологія в українській науці. Проблематика історичної соціології у дослідженнях М. Грушевського, В. Липинського. «Історична соціологія» А. Ю. Мартинова, дослідження Н. М. Яковенко, О. А. Удод, Ю. Присяжнюка.

Тема 5. Постмодерні виклики

Характерні риси постмодернізму: критика еволюціонізму, заперечення ідей прогресу, відносність інтерпретації історії, невизнання ієрархічної організації світу та логоцентризму; пропагування самоцінності будь-яких проявів культури та форм організації суспільного життя. Постструктуралізм як течія постмодернізму, що заперечує можливість знайти сенс та певний порядок у всьому, осмислити нелогічну сутність світу.

Постструктуралізм М. Фуко. Епістемі та дискурс як альтернатива циклічному тлумаченню розвитку суспільства. Питання влади, сім'ї, безумства у дослідженнях М. Фуко. Значення праць науковця для сучасного поступу історичної науки. Концепція деконструкції Ж. Дерріда.

Проблематика історичної соціології в роботах П. Бурдьє. Поняття соціального поля, габітусу та символічного капіталу. «Відновлення історії у новому столітті» Д. Белла. Ознаки постмодерну за З. Бауманом: відмова від модерних понять прогресу, соціалізації, суспільства, влади, авторитету, культури, ідеології. Заміна їх процесуальними поняттями: соціальність, місце проживання, самоконструювання, саомонтаж. Аналіз глобалізації З. Баумана.

Три типи суспільства за М. Маклюеном: аудіально-оральне, візуально-письмове, аудіовізуально-електронне. Концепція «електронного суспільства» дослідника. Світ як «глобальне село». Вплив мас-медіа на формуванні нової парадигми культури.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2 ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЦІУМ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

Тема 6. Людина в контексті соціальності

Людина і суспільство. Соціально-історичний характер взаємозв'язка людини і суспільства. Форми і механізми реалізації соціальності: праця, мова, соціальні норми, тілесність. Мова: місто та роль у структурі презентативних зв'язків. Інформативність та значення невербальної мови у суспільстві. Від «табу» до вишуканого етикету: поступ суспільства у призмі розвитку соціальних норм.

Поняття «тілесності», що є втіленням соціального впливу на зовнішність людини. Техніки тіла та причини їх варіативності. Поняття тілесності в історії людства. Культ краси у добу античності. Стигматизація тіла за Середньовіччя. Гігієна та домінанта чистоти й охайності як соціальні новації модерної доби. «Фітнетизація» тіла на сучасному етапі розвитку суспільства. Практичний та експресивний порядок життя.

Поняття «ідентичності» та його множинність. Категорія «свого» та «чужого» у процесі ідентичності. Історичні особливості розвитку категорії «ідентичності». Концептуальні уявлення про соціальний простір. Соціальний простір як структура, визначена співвідношенням соціальних позицій. Природа соціальної нерівності. Різновиди соціальної стратифікації. Підходи Р. Дарендорфа, М. Вебера, П. Сорокіна, А. Турена. Форми та канали соціальної мобільності. Проблема сегрегації. Безкласове суспільство: реальність чи утопія?

Тема 7. Від традиційного до модерного суспільства

Класичні теорії модернізації О. Конта, Г. Спенсера, К. Маркса. М. Вебера, Е. Дюркгейма. Розвиток модернізаційних теорій у середині ХХ ст. Їхні характерні риси: розгляд змін як однолінійного процесу з певними стадіями, які повинні пройти всі суспільства; поступальний, накопичувальний і мирний характер змін; їх незворотність та неминучість; звеличування ідей прогресу, віра у те, що модернізація принесе загальне поліпшення соціального життя й умов людського існування. Представники напряду: Маріон Дж. Леві, Т. Парсонс, Д. Лернера, Д. Е. Аптер, Ш. Айзенштадт, С. Гантінгтон. Модернізація у призмі стадій економічного росту Уолта Ростоу: традиційне суспільство; перехідне суспільство; стадія економічного підйому; зрілості; розвинутості; стадія «пошуку якості життя». Модернізація у трактуванні Н. Смелзера як комплексний процес, що охоплює економічну, політичну, релігійну, освітянську, сімейно-шлюбну, стратифікаційну сфери.

Характерні риси традиційного суспільства. Залежність людини від природи. Підпорядкування життя ритмам природи. Домінування в матеріальному виробництві сільського господарства і ручних технологій. Виробництво, орієнтоване на безпосереднє споживання. Слабкий рівень розвитку ринкових відносин. Станова система стратифікації. Низький рівень соціальної мобільності. Відсутність особистої біографії. Біографія людини вписана в історію соціального стану. Колективізм, взаємодопомога, соціальна відповідальність. Панування релігійно-міфологічного світогляду. Стійкість усталених зразків, норм повсякденного життя та ментальності суспільства. Низький темп змін, орієнтація на минуле, а не на майбутнє.

Визначальні риси індустріального суспільства. Секуляризація свідомості. Зміна традиційного погляду на працю. Промислова революція. Розвиток товарно-грошових відносин. Урбанізація, розквіт великих міст. Зміни в соціальній структурі.

Класова система стратифікації. Висока соціальна мобільність. Нуклеарна родина. Індивідуалізація. Приватність. Панування наукового, світського світогляду. Високий темп змін, орієнтація переважно на майбутнє. Формування масової культури.

Тема 8. Час після сучасності (постмодерн)

Розвиток неомодернізаційних теорій наприкінці 1970-х – початку 1980-х рр. Їхні характерні риси: відмова від розгляду виключно економічного фактора змін; приділення більше уваги соціокультурним змінам; визнання множинності варіацій розвитку модернізаційних процесів; формування концепцій постіндустріального суспільства.

Стадії історичного розвитку суспільства Е. Тоффлера: сільськогосподарська цивілізація; індустріальне суспільство, охарактеризоване у категоріях стандартизації, спеціалізації, синхронізації, концентрації, максимізації (макрофілії), централізації; суперіндустріальне суспільство з домінуванням в економіці сфери послуг.

Дослідження Ж. Бодрійяра в постмодерній історичній соціології. Феномен суспільства споживання. Знаково-символьний характер сучасного споживання. Поява homo consumans (людини-споживача) у сучасному суспільстві. Кредит як симуляція споживання. ЗМІ: фабрикація образів та подій. Культ краси та еротизму у суспільстві споживання. Концепція «втраченої особистості».

Характерні риси постмодерну: відмова від європоцентризму, поліцентричність, зневіра в ідеї прогресу; культурний і соціальний плюралізм; відмова від поняття «особистості» на користь «персона», «маска». Суспільство споживання. Теорія споживання. Масово-інформаційна культура.

Тема 9. Категорія гендера в історичній соціології

Зміст та сутність понять «гендер», «фемінність», «маскулінність». Відмінність понять гендера та статі. Теоретичні та методологічні проблеми гендерних досліджень. Можливості гендерного підходу в аналізі соціально-історичних відносин. Історичні передумови звернення до гендерної проблематики. Розвиток феміністичних концепцій. «Декларація прав жінки і громадянки» О. де Гуж. «Захист прав жінок» М. Волстоункрафт. Сімона де Бовуар. Бетті Фрідан. Марксистське трактування питання гендера. Основні парадигми інтерпретації гендерних відносин у суспільстві. Теорія «лінз гендера» С. Бем. Теорія гендерованого суспільства М. Кіммела. «Коди гендера»: гендерні ролі та гендерна ідентичність. Гендерна соціалізація. Родина в процесі гендерної соціалізації. Чоловічі та жіночі сценарії політичної, соціальної, повсякденної поведінки. Категорія гендера в професійній самореалізації. Проблема сексизму. Гендерні стереотипи у суспільстві та їх наслідки. Гендерний мейнстрімінг.

Тема 10. Соціологія війни та революції

Історичний феномен війни. Біогенетичне (етологічне), психологічне, екологічне, соціальне пояснення природи насильства. Концепції війни в історичній соціології. Типологія соціальних конфліктів Р. Дарендорфа.

Теорія конфлікту Л'юїса Козера. Періодизації воєн та критерії їх виокремлення. Поняття «локальної», «світової», «тотальної війни». Інформаційна війна, або психологічна війна, в сучасному суспільстві. Причини та періоди революцій у трактуванні. Біхевіористська теорія революції П. Сорокіна. «Соціологія революції. Зміна людської поведінки у революційні епохи». Виокремлення етапів революції: активної боротьби проти старих інститутів влади та порядків; революційних змін; період терору, спрямованого на те, щоб повернути у суспільстві страх перед новою владою. Наслідки революцій у трактуванні П. Сорокіна: руйнування інститутів влади; розпад відносин власності; розпад етики праці; трансформація мови; моральна криза.

Теорії «відносної депривації» Джеймса Девіса та Теда Гарра. Визнання причиною революції усвідомлення частиною суспільства невідповідності між очікуваннями та реальним станом речей. Структурна теорія революції Т. Скочпол. Привернення уваги до фактору зовнішньополітичного впливу на формування революційних ситуацій. Визнання причиною революції нездатність старого режиму відповісти на виклики міжнародної ситуації. Політична теорія Ч. Тіллі. Інтерпретація революції як різновиду нормального політичного процесу, в якому різні групи прагнуть реалізувати свою мету шляхом завоювання влади. Фактор модернізації ресурсів у процесі розгортання революції.

4. МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

4.1. Організація роботи студентів під час підготовки до семінарських занять

Семінарське заняття є однією із форм організації навчального процесу, що передбачає самостійне здобуття знань студентами із залученням різноманітних джерел та літератури з подальшим колективним обговоренням в аудиторії результатів цієї роботи. Особливість семінарського заняття полягає у можливості живого діалогу, дискусії здобувачів вищої освіти з викладачем, що забезпечує реалізацію програмних результатів навчання.

Семінарські заняття сприяють поглибленню, конкретизації, систематизації та закріпленню знань; формуванню єдиної системи знань умінь та навичок; розвитку навичок публічного виступу, вмінь логічно висловлюватися, використовувати наукову термінологію, аргументувати свої думки, продуктивно критикувати; розвитку навичок самостійної наукової роботи, творчого мислення. Робота здобувача вищої освіти під час семінарського заняття загалом сприяє формуванню професійної культури і мислення, що є важливою складовою фахової підготовки.

Із курсу «Історична соціологія» пропонується десять тем семінарських занять. Кожна тема розбита на окремі питання, які є розгорнутим планом для висвітлення проблеми. Темі семінарів не повторюють лекційні заняття, а розширюють та доповнюють їх. З дисципліни передбачено проведення різних видів семінарських занять. Зокрема, семінарів-бесід, що можуть проводитися у формі евристичної бесіди, дискусії, підготовки повідомлень на питання плану семінару з подальшим їх обговоренням. З курсу заплановано також проведення наукових семінарів у формі наукової конференції з представленням на обговорення аудиторії здобувачами вищої освіти результатів виконаної ними науково-пошукової роботи.

Послідовність роботи на семінарському занятті передбачає оголошення викладачем теми заняття, визначення її актуальності та значення в процесі опанування історичної соціології; виступи з основного питання до 10 хвилин; питання до доповідача; відповіді на питання; зауваження, рецензування доповіді; доповнення; спільне обговорення означеної проблеми, її дискусійних аспектів. Обговорення має важливе значення для формування та удосконалення навичок публічних виступів, більш ефективного закріплення навчального матеріалу. Участь в обговоренні сприяє розвитку здібностей здобувачів вищої освіти формувати питання проблемного характеру, аргументовано доводити свою думку. Після обговорення всіх заявлених у плані питань одному із здобувачів освіти пропонується підбити підсумки роботи на семінарі, зробити узагальнення та висновки.

Алгоритм підготовки до семінарського заняття:

- *Аналіз теми заняття, його цілей, проблем, що винесені на обговорення.*

- *Опрацювання рекомендованої літератури.* Якісна підготовка до висвітлення питань семінарського заняття передбачає комплексне вивчення та аналіз джерел, наукової літератури з проблеми. На початковому етапі опрацювання літератури необхідно ознайомитися насамперед з анотацією, змістом, структурою, висновками роботи. Це допоможе здобувачу вищої освіти зорієнтуватися у літературі, визначитися з тим, де саме можна знайти інформацію з того чи іншого питання плану семінару.

- *Підготовка конспекту-відповіді* на питання плану семінарського заняття. На основі опрацьованої літератури здобувач вищої освіти складає розгорнутий план-конспект. Він має складатися із таких структурних частин: актуальність, короткий огляд історіографії та джерел, розкриття змісту питання, висновків. Під час роботи над підготовкою відповідей на питання плану не варто повністю копіювати цілі параграфи книг та наукові статті. Конспект має бути викладом власних суджень, що спираються на висновки науковців та дані джерел. Під час підготовки варто приділити увагу, занотувати дискусійні питання, запитання, які надалі можуть бути обговорені під час заняття.

- *Підготовка до доповіді на семінарському занятті.* На основі зробленого конспекту здобувач вищої освіти має підготуватися до виступу із питання семінару. Доповідь повинна бути аргументованою, з використанням наукової термінології, демонструвати вміння здобувача вищої освіти аналізувати, узагальнювати, робити висновки. Тривалість доповіді до 10 хвилин. Під час відповіді можна користуватися конспектом, ілюстративним матеріалом, технічними засобами.

Необхідно уникати вибіркової підготовки, за попередньою домовленістю, лише до одного питання з плану семінару. Це породжує формалізм у процесі підготовки, пасивність основної частини академічної групи під час заняття. Опрацювання усіх питань плану семінару сприяє створенню живої дискусій та творчої атмосфери роботи, кращому опануванню навчального матеріалу.

4.2. Плани семінарських занять

Семінар 1

Утопії Т. Мора, Т. Кампанелла та їх значення у вивченні суспільства

Питання для обговорення

1. Антиіндивідуалістичне тлумачення суспільства Т. Мора.
2. Ідеальне суспільство «Місто під Сонцем» Т. Кампанелли.
3. Система влади у трактуванні Т. Мора та Т. Кампанелли.
4. Інформаційний потенціал утопій для вивчення суспільних поглядів.

Література:

Історія вчень про право і державу: навчальний посібник / Г. Г. Демиденко. Харків: Консум, 2004. 432 с.

Історія соціології: навчальний посібник / О. А. Рахманов, С. С. Бульбенюк, Ю. М. Маленюк. Київ: КНЕУ, 2017. 279 с.

Мартинов А. Ю. Історична соціологія. Київ: УАІД «Рада», 2004. 288 с.

Мор Т., Кампанелла Т. Утопія. Місто Сонця. Київ: Дніпро, 1988. 209 с.

Свенхотовский А. История утопий: от Античности до конца XIX века. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. 448 с.

Семінар 2

Теорія історичного круговороту Джамбатісто Віко*Питання для обговорення*

1. Концепція історичного розвитку суспільства. Три віки історії:
 - *вік богів;*
 - *вік героїв;*
 - *вік людей.*
2. Історичні види природи та звичаїв.
3. Історичні види природного права та правління.

Література:

Вико Дж. Основания новой науки об общей природе наций. Москва–Київ: REFL-book-ИСА, 1994. 656 с.

Киссель М. А. Джамбаттиста Вико Москва: Мысль, 1980. 197 с.

Кроче Б. Антология сочинений по философии. СПб.: «Пневма», 1999. 480 с.

Антисери Д., Реале Дж. Западная философия от истоков до наших дней. От Возрождения до Канта. СПб: «Пневма», 2002, С. 267–282.

Ящук Т. І. Філософія історії: курс лекцій. Київ: Либідь, 2004. 536 с.

Семінар 3

Теорія еліт В. Парето*Питання для обговорення*

1. Загальні положення соціології В. Парето.
2. Поняття еліти в концепції В. Парето.
3. Теорія циркуляції еліти.
4. Концепція ідеології.

Література:

Арон Р. Етапи розвитку соціологічної думки. Київ: Юніверс, 2004. 392 с.

Гуменюк Л. Й. Соціологія: Хрестоматія (від першоджерел до сучасності). У 2-х томах. Т. 1. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 784 с.

Елітознавство: підручник / за ред. В. А. Гошовської. Київ: НАДУ, 2013. 268 с.

Парето В. Компендиум по общей социологии. Москва: Издательский дом ГУВШЭ, 2008. 511 с.

Парето В. Социалистические системы. Теоретическая социология. Антология. Ч. 1. Москва: Книжный дом «Университет», 2002. С. 70–215.

Парето В. Социалистическая опасность. *Социологические исследования*. 2001. № 5. С. 96–105.

Парето В. Трансформация демократии. Москва: Издательский дом «Территория будущего», 2011. 207 с.

Семінар 4

Погляди М. Вебера в контексті історичної соціології

Питання для обговорення

1. Теорія соціальної дії.
2. Соціологія релігії. Зв'язок релігії та економіки.
3. Соціологія політики.
4. Типи панування: традиційне, харизматичне, легальне.

Література:

Арон Р. Етапи розвитку соціологічної думки. Київ: Юніверс, 2004. 392 с.

Вебер М. Господарство і суспільство: нариси соціології розуміння. Київ: Вид. дім «Всесвіт», 2012. 1112 с.

Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. Київ: Основи, 1998. 534 с.

Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. Київ: Наш формат, 2018. 216 с.

Історія соціології: навчальний посібник / О. А. Рахманов, С. С. Бульбенюк, Ю. М. Маленюк. Київ: КНЕУ, 2017. 279 с.

Мартинов А. Ю. Історична соціологія. Київ: УАІД «Рада», 2004. 288 с.

Козер Л. Мастера социологической мысли. Идеи в истории и социальном контексте. Москва: Норма, 2006. С. 69–134.

Семінар 5

Історична соціологія П. Сорокіна

Питання для обговорення

1. Теорії соціокультурної динаміки.
2. Цикли соціокультурної динаміки:
 - чуттєва;
 - умоглядна;
 - ідеалістична.
3. Цикли соціокультурної динаміки. Криза перехідного етапу.
4. Концепція конвергенції П. Сорокіна.

Література:

Добренев В. Американская социологическая мысль. Тексты. Москва: Изд-во МГУ, 1994. 496 с.

Козер Л. Мастера социологической мысли. Идеи в истории и социальном контексте. Москва: Норма, 2006. С. 371–436.

Герасимович Г. Особливості циклічної моделі соціокультурної динаміки. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер.: Філософія. 2010. Вип. 7. С. 106–115.

Гуменюк Л. Й. Соціологія: Хрестоматія (від першоджерел до сучасності). У 2-х томах. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 784 с.

Сорокин П. А. Социальная и культурная динамика исследования изменений в больших системах искусства, истины, этики, права и общественных отношений. СПб: ЗХГИ, 2000. 1054 с.

Сорокин П. А. Обзор циклических концепций социально-исторического процесса. *Социологические исследования*. 1998. № 12. С. 3–14.

Семінар 6

Розвиток суспільства у працях М. Фуко*Питання для обговорення*

1. Епістемі та дискурс в працях М. Фуко.
2. Проблема безумства в дослідженнях М. Фуко.
3. Проблема влади в працях М. Фуко.

Література

Історія філософії: підручник / за ред. В. І. Ярошовця. Київ: Вид-во ПАРАПАН, 2002. 774 с.

Ильин И. П. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм. Москва: Интрада, 1996. 256 с.

Киричок О. Б. Філософія: підручник для вищих навчальних закладів. Полтава: РВВ ПДАА, 2010. 381 с.

Фуко М. История безумия в Классическую эпоху. Москва: АСТ, 2010. 698 с.

Фуко М. Археологія знання. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. 326 с.

Фуко М. Наглядати й карати. Київ: Комубук, 2020. 452 с.

Семінар 7

«Суспільство споживання» Ж. Бодрійяра*Питання для обговорення*

1. Знаково-символьний характер сучасного споживання.
2. Людина-споживач (homo consumans) та її характерні риси.

3. Значення ЗМІ у сучасному суспільстві в трактуванні Ж. Бодрійяра.
4. Проблема «відчуження» сучасної людини.

Література:

- Гуменюк Л. Й. Соціологія: Хрестоматія (від першоджерел до сучасності). У 2-х томах. Т. 1. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 784 с.
- Бодрійяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры. Москва: Культурная революция, Республика, 2006. 269 с.
- Бодрійяр Ж. Символічний обмін і смерть. Львів: Кальварія, 2004. 376 с.
- Бодрійяр Ж. Симулякри і симуляція. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 230 с.
- Бодрійяр Ж. Система вещей. Москва: «Рудомино», 2001. 256 с.
- Бодрійяр Ж. Фатальні стратегії. Львів: Кальварія, 2010. 193 с.

Семинар 8

Альтернативні концепції історичного розвитку в історичній соціології

Питання для обговорення

1. «Злиденність історизму» К. Поппера.
2. Теорія світ-систем у соціології І. Валлерстайна.
3. Ідея прогресу в трактуванні Р. Нісбет.
4. Д. Аррігі про нові центри світового розвитку.

Література:

- Айтов С. Ш. Філософія науки Карла Поппера: історико-антропологічні елементи методології. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія «ІФНІТ», 2014. Випуск 22. С. 46–49.
- Аррігі Д. Долгий двадцатый век: Деньги, власть и истоки нашего времени. Москва: Издательский дом «Территория будущего», 2006. 472 с.
- Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века. Москва: Логос, 2004. 368 с.
- Мартинов А. Ю. Історична соціологія (циклічна парадигма). Київ: УІАД «Рада», 2004. 288 с.
- Нісбет Р. Прогресс. История идеи. Москва: ИРИСЕН, 2007. 557 с.
- Поппер К. Злиденність історизму. Київ: «АБРИС», 1994. 192 с.
- Штомпка П. Социология социальных изменений. Москва: Аспект Пресс, 1996. 416 с.

Семінар 9

Природа соціальної нерівності*Питання для обговорення*

1. Природа соціальної нерівності.
2. Різновиди соціальної стратифікації.
3. Вікова нерівність. Проблема «ейджизму» в Україні та світі.
4. Безкласове суспільство: реальність чи утопія?

Література:

Гіденс Е. Соціологія. Київ: Основи, 1999. 726 с.

Гуменюк Л. Й. Соціологія: Хрестоматія (від першоджерел до сучасності). У 2-х томах. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 784 с.

Кравець А. Ю. Політична антропологія. Дніпропетровськ, 2012. 178 с.

Смелзер Н. Неравенство, стратификация и класс. Социология. Москва: Феникс, 1994. С. 273–303.

Сорокин П. А. Социальная мобильность. Москва: Academia, LVS, 2005. 588 с.

Семінар 10

Теорії революцій*Питання для обговорення*

1. «Анатомія революції» К. Брінтона.
2. Теорія революції Т. Скочпол.
3. Трактатування революції Ч. Тіллі.
4. Теорії «відносної депривації» Джеймса Девіса та Теда Гарра.

Література:

Ануфрієва Н. М. Психологія конфлікту: навчальний посібник. Київ: Інститут післядипломної освіти КНУ, 2005. 101 с.

Гарр Т. Р. Почему люди бунтуют. Санкт-Петербург, 2005. 461 с.

Гуменюк Л. Й. Соціологія: Хрестоматія (від першоджерел до сучасності). У 2-х томах. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 784 с.

Сорокин П. А. Социология революции. Москва: «Территория будущего»; Росспэн, 2005. 768 с.

Тилли Ч. Принуждение, капитал и европейское государство. 990–1992 гг. Москва: Территория будущего, 2009. 328 с.

Штомпка П. Социология социальных изменений. Москва: АСПЕКТ-ПРЕСС, 1996. 416 с.

5. САМОСТІЙНА РОБОТА ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

5.1. Організація самостійної роботи здобувачів вищої освіти

Самостійна робота здобувачів вищої освіти як окрема форма навчального процесу передбачає виконання завдань з предмета самостійно за умови консультації з викладачем. Вона сприяє глибшому осмисленню навчального матеріалу, ґрунтовному його закріпленню шляхом безпосередньої роботи здобувачів вищої освіти із науковою літературою; формує та розвиває навички наукової роботи; виховує стійкі навички постійного поповнення своїх знань, самоосвіти; сприяє розвитку працелюбності, організованості й ініціативи, що має важливе значення у професійній підготовці.

5.2. Завдання для самостійної роботи здобувачів вищої освіти

Завдання 1. Самостійне опрацювання наукової літератури з теми «Формування капіталістичного суспільства за концепцією В. Зомбарта».

1. Опрацюйте текст книги В. Зомбарта «Буржуа. Етюди з історії духовного розвитку сучасної економічної людини».
 2. Дайте письмові відповіді на такі питання:
 - 1) Що дослідник розуміє під «підприємницьким духом»?
 - 2) Як В. Зомбарт пояснював формування капіталістичного суспільства?
 - 3) Які риси характеру, поведінки соціолог виділяв у типах капіталістичних підприємців: розбійників; феодалів; державних чиновників; спекулянтів; купців; ремісників? Вкажіть, у чому проявилася капіталістична складова кожного з них?
 - 4) Що дослідник розуміє під «міщанським духом»?
 - 5) Яке значення у формуванні капіталістичного суспільства, на думку В. Зомбарта, відігравав релігійний фактор?
- Обсяг роботи: до 5 сторінок друкованого тексту.

Завдання 2. Підготовка письмової роботи аналітичного характеру з теми «Порівняльна характеристика поглядів К. Маркса та М. Вебера на історичний розвиток суспільства: етапи та фактори впливу»

На основі здобутих знань підготуйте порівняльний аналіз поглядів К. Маркса та М. Вебера щодо історичного розвитку суспільства. Вкажіть, які етапи історичного розвитку виділяли соціологи; що на їх думку є причиною історичних змін; спільні та відмінні підходи до інтерпретації історії.

Обсяг роботи: до 5 сторінок друкованого тексту.

Завдання 3. Самостійне опрацювання наукової літератури з теми «Внесок представників Чиказької школи в розвиток історичної соціології Л. Вірта».

1. Прочитайте нижченаведену частину статті Л. Вірта «Гетто»

Протягом останніх п'яти століть єврейські поселення в Західному світі відомі як гетто. Сучасне гетто, деякі ознаки якого виявляються в кожному, навіть невеликому за розміром, місті, перегукується з середньовічним європейським міським інститутом, за допомогою якого євреї були сегреговані від решти населення. На Сході донедавна гетто приймало форму «смуги осілості», яка являє собою гетто усередині гетто. Гетто більше не є місцем офіційно регламентованого поселення євреїв; тепер це скоріше локальний культурний ареал, що виник неформально. В американських містах назва «гетто» застосовується переважно щодо тих ареалів, де поселяються найбільш і відсталі групи єврейського населення; зазвичай це недавно прибулі іммігранти.

З погляду соціолога, гетто як інститут цікавий насамперед тим, що являє собою пролонгований випадок ізоляції. Його можна розглядати як форму акомодациї, за допомогою якої меншість дієво підпорядковується домінуючій групі... У Західній Європі та Америці, однак, воно цікаве здебільшого тим, що показує справжні процеси розподілу і групування населення в міських громадах. Воно вказує, як культурні групи виражають свою спадщину при пересадці в чуже їм середовище проживання; воно дозволяє побачити безперервну фільтрацію, яка відбувається в населення, фактори, які беруть участь у визначенні місця розташування кожного його сегмента, і сили, завдяки яким спільнота зберігає свою цілісність і спадкоємність.

Нарешті, воно демонструє непомітні способи, за якими ця культурна спільнота поступово трансформується, поки не змішається з навколишньою спільнотою, водночас знову і знову виявляючи в різних мінливих обличчях свою стару і безпомилково впізнавану атмосферу.

Ця стаття присвячена не історії гетто, а його природній історії. Дослідження гетто під цим кутом зору обіцяє пролити світло на безліч споріднених феноменів, зокрема, на походження сегрегованих ареалів і розвиток локальних спільнот взагалі; бо, хоча гетто є, строго кажучи, єврейським інститутом, існують форми гетто, що містять не тільки євреїв. Наші міста містять Маленькі Сицилії, Маленькі Польщі, Чайнатаун і Чорні пояси. В кожному великому міському співтоваристві є свої Богемії і Хобогемії, нетрі і Золоті Берега, ареали пороку і Ріальто. Сили, що лежать в основі виникнення і розвитку цих ареалів, дуже схожі на ті, які діють в гетто. Ці форми громадського життя стануть, ймовірно, зрозумілішими, якщо ми дізнаємося дещо про єврейське гетто.

Витоки зосередження євреїв в сегрегованих локальних ареалах середньовічних міст зовсім не пов'язані з офіційним едиктом церкви або держави. Гетто не було, як іноді помилково вважається, довільним витвором влади, покликаним впоратися з чужим народом. Гетто не було продуктом чийогось наміру, ймовірніше, воно було мимовільною кристалізацією потреб і практик, вкорінених у релігійних і світських звичаях, і спадщиною самих євреїв. Задовго до того, як гетто зробилося примусовим, євреї в західних країнах жили у відокремлених частинах міст із власної волі. Євреї стікалися у відокремлені культурні ареали без будь-якого зовнішнього тиску і без жодного наміру. Фактори, які вели до утворення євреями локально відокремлених спільнот, слід шукати в характері єврейських традицій, в звичках і звичаях, причому не тільки самих євреїв, але і взагалі середньовічного городянина. Судячи з усього, просторово відокремлене і соціально ізольоване співтовариство давало євреям найкращу можливість слідувати їх релігійним розпорядженням, дотримуватися встановлених ритуалів і дієти, а також забезпечувало виконання численних функцій, які пов'язували індивіда з сімейними і громадськими інститутами. Безсумнівно, в деяких випадках шукати суспільства один одного євреїв змушував страх перед рештою населення...

Крім того, були численні зв'язки спорідненості і знайомства, які створювали значимий фактор громадського життя. Були також загальною мовою, спільність ідей та інтересів і просто та конгеніальність, яка виникає навіть між чужинцями, які, прибувши з однієї місцевості, зустрічаються один з одним на чужині. Нарешті, сегрегація євреїв в гетто ідентична у багатьох відношеннях розвитку сегрегованих ареалів взагалі. Терпиме ставлення, яке чужі образи життя прагнуть знайти і знаходять в іммігрантських поселеннях, латинських кварталах, районах пороку і расових колоніях, – могутній чинник фільтрації міського населення і його розподілу за окремими локальними регіонами, мешканці яких знаходять свободу від ворожих нападів і підтримку групи споріднених душ.

Відзначимо, що локальному відділенню єврея від його християнських сусідів відповідала функціональна роздільність цих двох груп. Як світ за стіною гетто був зовнішнім для життя всередині гетто, так і особисті відносини між євреями і неєвреями були відносинами зовнішніми й утилітарними. Євреї доповнювали економічний комплекс середньовічного європейського життя. Вони виконували певну множину функцій, які не могли виконуватися жителями міста. Євреям було дозволено займатися торгівлею і обміном – справами, якими церква не дозволяла займатися християнам. Крім того, євреї були цінною оподатковуваною власністю і надійною дохідною статтею. Євреї, зі свого боку, теж розглядали християнське населення як засіб для досягнення мети, як щось корисне. Християни могли виконувати такі функції, як вживання в їжу філе яловичини, і могли купувати товари,

якими євреї торгували; вони могли займати у єврея гроші і платити відсоток; вони могли виконувати для нього безліч послуг, які він не міг виконати сам.

Форми общинного життя, що виникли природно і спонтанно у спробі євреїв пристосуватися до свого оточення, поступово були формалізовані у звичаї і прецеденті, нарешті, кристалізувалися в правове встановлення...

Оскільки євреї зайняли більш важливе положення в середньовічній економіці, а церква за часів хрестових походів стала більш войовничою, настав період активної регламентації. Гетто стало примусовим. Але до цього часу інститут гетто міцно укорінився у звичках і установках євреїв. Закони, які стали регламентувати поведінку євреїв і християн, були всього лише формальним виразом тих соціальних дистанцій, які вже були надруковані в людей. Водночас з одного боку євреїв все більше ставав членом класу – абстракції, з іншого боку зберігалася стійка тенденція реагувати на нього як на людину. Гетто дало єврею самосвідомість...

До середини минулого століття (у XIX ст.) в більшості країн світу офіційні правові акти, які робили гетто юридично узаконеним місцем проживання євреїв, були скасовані. Досить дивно, але ще 100 років тому багато євреїв виступали проти скасування правового гетто, бо передчували, що знесення стін гетто означатиме знищення відокремленої громадського життя, яку формальні правила гетто всього лише символізували... Навіть у невеликих містах, де живе жменька євреїв, ми знайдемо у всіх районах світу деяке більш-менш чітко організоване співтовариство. Екологічні фактори його розвитку по суті ті ж самі, що і в разі середньовічного гетто.

На захід від річки Чикаго, в тіні центрального ділового району, лежить щільно населений прямокутник скупчених житлових будинків, який представляє більшу частину іммігрантських колоній Чикаго, і серед них гетто. Він містить найрізноманітніших людей, яких тільки можна знайти у схожих ареалах світу. Цей ареал став улюбленим місцем практично для всіх іммігрантських груп, які прибувають в Чикаго. У процесі росту міста і вторгнення в нетрі нових іммігрантських груп утворилася постійність асоціації між євреями й іншими етнічними групами. Кожна расова та культурна група тяжіє до поселення в тій частині міста, яка, з погляду плати за житло, життєвих стандартів, доступності та терпимості, максимально полегшує їй відтворення старосвітського життя... Євреї по черзі витіснили німців, ірландців і богемців, а потім самі були витіснені поляками і литовцями, італійцями, греками, турками, і нарешті, неграми...

Життя іммігрантів у гетто настільки замкнене, а вони наскільки цілком у нього втягнуті, що його існування ними не помічається... Тільки покинувши гетто, іммігрант повною мірою усвідомлює себе і свій статус...

Wirth L. The ghetto. Community life and social policy: Selected papers by Louis Wirth. Chicago: University of Chicago Press, 1956. P. 261–274.

2. Дайте письмові відповіді на такі питання:

- 1) Дайте визначення поняття «гетто» ?
- 2) Чи можна вважати формування «гетто» природним соціальним процесом?
- 3) У чому полягає зовнішня та внутрішня сегрегація мешканців гетто?
- 4) Чому, на думку дослідника, мешканці гетто не усвідомлюють своєї замкнутості?
- 5) Наведіть приклади гетто сучасних міст світу? Чи є подібні поселення у ваших містах?
- 6) У чому, на вашу думку, полягає наукове значення праці Л. Вірта «Гетто»? У процесі дослідження яких проблем сучасного суспільства можуть бути застосовані висновки дослідника?

Обсяг роботи: до 10 сторінок друкованого тексту.

Завдання 4. Аналіз книги Норберта Еліаса «Процес цивілізації»

Опрацюйте вказану книгу Н. Еліаса «Процес цивілізації» та дайте письмові відповіді на питання:

1. Визначте авторське тлумачення процесу цивілізації.
2. Визначте зовнішні ознаки (прояви) процесу цивілізації за Н. Еліасом.
3. Як спльовування та сякання співвідносяться з процесом цивілізації?
4. У чому полягає внутрішній та зовнішній контроль особистості?
5. Як цивілізаційний розвиток позначився на агресії?

Обсяг роботи: до 10 сторінок друкованого тексту.

Завдання 5. Самостійне опрацювання наукової літератури з теми «Від традиційного суспільства до модерну»

Відомий американський дослідник Е. Тоффлер у праці «Третя хвиля» виділяє такі характерні риси доби модерну:

1. Стандартизація.	4. Концентрація.
2. Спеціалізація.	5. Максимілізація.
3. Синхронізація.	6. Централізація.

Опрацюйте вказане дослідження. Визначте, що має на увазі автор під цими категоріями? Як вони проявляються у повсякденному житті? Наведіть приклади, спираючись на матеріали книги.

Обсяг роботи: до 5 сторінок друкованого тексту.

Завдання 6. Аналіз статті П. Штомпки «Культурна травма в посткомуністичному суспільстві»

1. Прочитайте частину публікації П. Штомпки «Культурна травма в посткомуністичному суспільстві», наведену нижче.

Концепції культурної травми нижче ілюструються матеріалом про крах комуністичної системи в кінці 80-х рр. на прикладі Польщі, що стосується також країн Східної Європи і колишнього СРСР. Комуністична система і радянське панування після Другої світової війни викликали у більшості польського суспільства глибоку травму. Усупереч націоналізму, католицизму і прозахідній орієнтації поляків, вони створили стійке культурне напруження, що виражалося в неодноразових спалахах невдоволення, відкритої непокори, опозиційних рухів і спробах реформ... Парадокс, але перемога породила нове напруження – «посткомуністичну травму» – предмет мого аналізу.

Більшість дослідників вважають початком революційного процесу, що призвів до повалення режиму, виступ руху Солідарність у серпні 1980 року. Воно було придушене під час воєнного стану (грудень 1981 р.); режим був ще сильний, щоб захистити себе, включно з можливістю силового вирішення – радянської військової інтервенції. Гласність і перебудова, відмова Горбачова від використання сили для захисту комуністичних режимів різко змінили баланс сил. Демократична опозиція в Польщі перегрупувалася, згуртувалася, відновила мережу організацій, застосовуючи випробувальні методи (страйки, сидячі страйки, марші протесту) і переходячи до більш ризикованих акцій, поляризувала компартію, придбала там союзників – зростаюче ліберальне крило, рішуче противилася жорсткій політиці.

Безперервний тиск, більш професійне та організоване, ніж дотепер, відсутність підтримки Москви й ослаблення правлячої партії змусило режим відступити, піти на компроміс і сісти з опозицією за «круглий стіл» на початку 1989 р. Переговори привели до укладення угоди, яка захистила політичну роль комуністів, але дала й опозиції можливість увійти в уряд. Перші демократичні вибори після Другої світової війни (червень 1989 р.) принесли повну перемогу опозиції. Комуністи отримали трохи більше 35 % місць, за домовленістю закріплених за ними незалежно від результату виборів. Більшість місць отримали демократичні сили, які згуртувалися навколо Солідарності. Комуністи визнали поразку. Солідарність і демократичні групи сформували уряд. Компартія саморозпустилася. Сорок чотири роки влади комуністів у Польщі закінчилися.

Падіння комунізму драматично вплинуло на долі сотень мільйонів людей. Це був корінний перелом у всіх сферах життя: робота і споживання, освіта і відпочинок, участь у політиці і релігійність, медичне обслуговування та засоби масової інформації. Для більшості це були бажані зміни, про них мріяли, за них боролися стільки років. Звідси ентузіазм, радість, хвилювання, коли впала Берлінська стіна, а в Польщі перемогли демократи.

Спочатку був повний консенсус культурних визначень та інтерпретацій. Основним значенням того часу для більшості поляків стало звільнення. За визначенням І. Берліна, люди раділи «забороненій свободі» чи «свободі від ...», були

щасливі свободі від іноземного панування, деспотизму політичної «економіки дефіцитів», від нудьги підцензурних ЗМІ. Оглядачі тоді писали про масову «втечу зі Сходу» із залізних обіймів Азії. Набагато менш очевидною представлялася «свобода чогось»: відкрилися права і обов'язки, можливості й обмеження, життєві шанси і ноша, привнесені іншою системою, до якої вони йшли. Зазвичай ідеалізовані поняття «Захід», «Європа» – синонім свободи, щастя, процвітання і достатку, – замінювало реалістичне бачення майбутнього у лідерів опозиційних рухів і нової політичної еліти. Часом здавалося, що вони не готові до конструктивних реформ економіки з урахуванням місцевих традицій і комуністичної спадщини. Їхні політична й економічна програми часом обмежувалися прагненням застосувати «випробувані західні рішення», – механічно копіюючи інститути розвинених країн.

Підтримка й ентузіазм звільнених мас створили можливість імплементації західних інститутів. Була створена інфраструктура демократії, ринкової економіки і вільнодумства. Парламент, партії, конституційний суд, чиновники, які розглядають скарги громадян на інших чиновників, – в політиці; приватні корпорації, банки, фондовий ринок і брокерські фірми – в економіці; безліч газет, приватні теле- і радіоканали – у сфері ЗМІ. Ці інститути прийняли радикальні рішення про перехід до капіталістичної економіки. У Польщі «шокову терапію» реалізував «план Бальцеровича» (економіст, заступник прем'єр-міністра і міністр фінансів у першому демократичному уряді): лібералізація цін, скасування трудових і соціальних привілеїв і державного контролю від 1 січня 1990 р.

Організаційний каркас та інститути демократичного капіталізму створили достатньо швидко. Але для успішного його функціонування потрібні воля, здатність і компетентність акторів, які вирости в певній культурі. Говорячи простіше, немає демократії без демократично налаштованих і компетентних громадян, немає капіталізму без підготовлених підприємців, немає відкритого обміну ідеями без зацікавлених учасників. Ці чесноти – відображення домінуючої культури; засвоєне індивідами втілення культурних вимог. Отже, культурні зміни і, як наслідок, зміна менталітету, життєвих позицій і мотивацій соціальних акторів – необхідна частина реформи інститутів. Для сталого розвитку посткомуністичні суспільства повинні досягти успіху в культурній трансформації. Їх базова проблема пов'язана з аксіомою соціології: сфера культури інертна, змінюється набагато повільніше, чинить опір змінам набагато сильніше, ніж будь-яка інша сфера. Моделі мислення і «звички серця», успадковані від режиму комуністів, діють набагато довше, ніж його інституційно-організаційний каркас. Колишні культура й образ думок переслідують посткомуністичні суспільства довго після смерті старих інститутів.

У першому наближенні культурний пейзаж виглядав так: існував поширений, історично успадкований репертуар вироблених при колишньому режимі культурних правил, його можна позначити як «*habitus*». Це було залишковим ефектом ідеологічної обробки або захисною реакцією на неї. Приклад першого роду: підтримка зрівнялівки, підозр, «незацікавлена заздрість» до більш здатних і успішних, позитивне ставлення до патерналізму і всемогутньої держави, антиелітизм, антиінтелектуалізм. Приклад другого роду: опортунізм, подвійні стандарти, звична практика порушувати правила, встановлені режимом, оцінка непокори як чесноти. Ці механізми втілені феноменом, що має назву «*Homo Sovieticus*».

З'явилися зерна іншої культури, функціонально затребуваної інститутами демократії і капіталізму, хоча не вистачало людей, культурно готових діяти в новому організаційному контексті, що володіють «цивілізаційною компетентністю» капіталізму і демократії. Зіткнення несумісних культур означало для більшості, що звичні стилі життя неефективні і контрпродуктивні в новій системі. Водночас нові культурні правила здавалися їм чужими, нав'язаними. Тобто ці люди виявили «цивілізаційну некомпетентність»; не всі прийняли нові культурні правила і готовність бути винагородою за ефективність дій у новому середовищі. Вони платили за це фрустрацією від сутичок з бюрократією, що зберігалася, тяганиною, підозрілістю, заздрістю.

Аналізу цих несумісних культурних феноменів допомагає теоретична стратегія бінарних «дискурсів» Дж. Александера. Перефразовуючи його, скажу, що культурний «дискурс реального соціалізму» радикально протилежний «дискурсу капіталізму, що з'являється». Обидва дискурси розрізняються за параметрами: а) колективізм–індивідуалізм; б) приватне–суспільне; в) минуле–майбутнє; г) рок–людська активність; д) свобода–наслідки (інакше кажучи, «свобода від» і «свобода чогось»); е) міфи–реалізм; ж) ефективність–справедливість.

Обговоримо їх психологічні та поведінкові значення. «Блокова культура» виробляла колективізм. Індивід вважався носієм заздалегідь поставлених планів, підкорявся суспільству, приносився в жертву майбутньому; не міг протиставити свої права колективу; особиста відповідальність була розмита, в прорахунках звинувачувалися зовнішні обставини. Панувала буденність, і зазвичай стратегією адаптації було «не висовуватися», розчинитися в оточенні.

Нова капіталістична культура радикально міняла пріоритети. У центрі став індивід; його права, але з ними й обов'язки; він сам бореться за особистий успіх, демонструє змагальність, оцінює свій статус, порівнюючи себе з іншими, відповідаючи за досягнення і невдачі. Майстерність і особисті заслуги винагороджуються і соціально схвалюються.

Іншим культурним кодом, що впорядковує думки і дії при соціалізмі, було протиставлення життя приватної (особистої) і суспільної (офіційної). Протиставлення йшло по лініях «суспільство–влада», «нація–держава», «люди–правителі», «ми–вони». Захисною реакцією на політизацію життя і прагнення влади контролювати всі сфери життя був відхід у приватне життя. Приватна сфера – сфера добра, чесноти, достоїнства, честі. Громадська – сфера зла, пороку, презирства, сорому. Події приватної сфери підносять, контакт із громадською сферою «бруднить». Центри влади сприймаються як чужі і ворожі; уряд – як арена змов, обману, цинізму чи – мінімум – дурниці, неефективності. «Перемогти систему», перехитривши владу й обійшовши заборони, правила, закони, – одна з найпоширеніших чеснот. Успіх шахрая – об’єкт захоплення і заздрості. Егоїзм, спроби привласнення суспільного добра і тактика «грабуй і біжи» заради збереження свого статку, щонайменше, прощаються.

Держава, що відповідає за охорону здоров’я та безпеку, звинувачується за всі особисті невдачі. З іншого боку, особисті зв’язки, спілкування, відносини на роботі, з друзями, вдома – ідеалізуються. Культурні «звички серця», затребувані після 1989 р., радикально інші. Демократія вимагає «республіканських чеснот» і «громадянської культури»: громадські зобов’язання, зацікавленість у справах суспільства, готовність участі в житті суспільства, ініціативність, лояльність до політичних інститутів.

Третя дихотомія культури протиставляє минуле майбутньому. При «реальному соціалізмі» люди прославляють, ідеалізують колишні часи, майбутнє для них похмуре. Фраза «до війни», Другої світової війни, після якої у сфері радянського впливу був встановлений соціалізм, означала кращі часи. З початком опозиційних виступів і антикомуністичної революції всі хотіли повернутися до інститутів і традицій минулого швидше, ніж будувати майбутнє. Ю. Хабермас визначив клімат ностальгії терміном «виправляє революція». Культурні запити нової системи фундаментально інші. Капіталізм орієнтований на майбутнє, проникнутий тенденціями активності і прогресу. Ринкова економіка – це новації, винахідливість, широта поглядів, розрив із традиціями, з минулим.

Четверта пара протиставляє долю активізму. При соціалізмі діють задані правила, історія йде в зумовленому напрямі. Провидіння, доля, шанс, безликі сили політики або механізми прийняття рішень відповідають за долю людини. Люди, вірячи, що не можуть брати участь у справах суспільства, впливати на свій добробут, не хочуть брати участь у суспільному житті, не бачачи реальних можливостей щось змінити, чітко знаючи ціну ризику і активності.

Пасивність, апатія, установка «поживемо, побачимо» і синдром незацікавленості – теж симптоми цієї культурної моделі поведінки. При зміні режиму ці форми адаптації стають глибоко дисфункціональними. Демократичне суспільство,

ринок вимагають віри в силу, в безмежні можливості, в результативність зусиль людей, готовність ризикувати, рішучість.

П'ята протилежність – міфи і реалії. При соціалізмі на противагу мирським раціональним аргументам як захисна реакція діє тенденція створення міфів, релігійних, ідеологізованих форм мислення. Люди підмінюють тяжку реальність мріями, баченнями, ідеалізацією традицій, утопіями надій і прагнень, чекають чудес, звертаються до чарівних стратегій і віри в надприродні допомогу, захист (культ Діви Марії в Польщі). Капіталізм, навпаки, заснований на «деміфологізації світу» (М. Вебер), на раціональності, холодному рахунку прибутків і збитків, вірі в науку і техніку, ефективну організацію. Несумісність правил «блокової культури» і принципів капіталізму, демократії породила культурний шок, створивши сприятливі умови для травми.

Полярність, описана вище, це, в першому наближенні, загальне всіх пост-комуністичних суспільств. Але задовго до 1989 р. в кожному з них різною мірою були альтернативні культурні комплекси: національні культурні традиції, впливи глобальної західної культури. Різний ступінь цих впливів вів до різноманітності країн, що належали до комуністичного блоку: Польща не була ідентична НДР, Угорщина – Румунії, Чехословаччина – Росії. Деякі локальні культури були більш готові до демократичних, ринкових інститутів (Чехія), деякі були абсолютно несумісні з ними. Одні країни культивували націоналізм, намагаючись зберігати нехай обмежений суверенітет, інші мирилися з радянським пануванням. Деякі країни зберегли релігійні традиції і церкву як альтернативний центр влади (польський католицизм), інші були вельми секуляризовані (ГДР, Чехословаччина).

Розрізнялася сила впливів культури Заходу. Її незримо переймали разом з інститутами модернізації. Звичайно, у «соціалістичної» модернізації були відсутні важливі політичні й економічні компоненти. Але і ця «підроблена модернізація» мала важливий культурний вплив. Це можна називати «теорією конвергенції», порівнювати з троянським конем комуністичного ладу. Компоненти західної культури також проникали через родинні зв'язки, діаспори, ЗМІ, особисті зв'язки, туризм тощо – різною інтенсивністю, що залежала від контролю влади. Можна говорити про канал глобалізації, проникнення культури демократії, капіталізму в комуністичні суспільства задовго до розвалу системи.

У Польщі була низка обставин, які робили культурний шок 1989 р. менш тяжким. Це традиція націоналізму, яка кристалізувалася в ХІХ ст. після розділів Польщі, що посилилася під час жорстокого придушення боротьби поляків за незалежність і загострена Другою світовою війною та нацистською окупацією. Традиція католицизму знайшла сильну політичну роль у періоди національних лих і після Другої світової війни. Прозахідна орієнтація виражалася прийняттям

християнства через римсько-католицьку церкву, в політичних зв'язках із західними монархіями і контактах аристократів з культурою і мистецтвом Франції, Італії. Ближче до сучасності велика роль польської діаспори – понад десять мільйонів в США, Канаді, Австралії та інших країнах.

Після Другої світової війни розвинувся тип «польської обраності», який пом'якшував вплив блокової культури. Один із його проявів – збереження примітивного приватного сектора економіки; сімейні ферми, дрібні приватні підприємства, що дозволили вижити підприємницькій культурі. Інший – ліберальна політика стосовно костелу, велика свобода релігійних служб, релігії в школах, право поширювати незалежні видання (тижневик «Tygodnik Powszechny») і навіть незалежний університет в Любліні. Третьою особливістю була відкритість Заходу в живописі, літературі, музиці, театрі, кіно і науці. Творча і наукова еліта часто здобувала освіту на Заході і зберігала контакти із західними колегами й установами.

Ближче до 1989 р. проявився відносно ліберальний клімат для політичної опозиції. Демократична опозиція другої половини 70-х, нелегальні друковані видання, культурні ініціативи готували ґрунт для «підпільного громадянського суспільства». Досвід Солідарності дав урок активності, обов'язку, громадянської відповідальності і революційного підйому не тільки активістам опозиції, але і простим людям. У підсумку баланс блокової культури, національної культури та впливів Заходу виявився сприятливішим для інститутів демократії і капіталізму в Польщі, ніж в інших країнах регіону. Культурний шок був пом'якшений. Але навіть тут крах системи вів до аномічних культурних станів, розладу нормального ходу речей, невизначеності. На загальному тлі по-різному пережитих культурної амбівалентності, зрушень виникли потенційно травмуючі фактори. Ось деякі з них.

1. Безробіття, невідоме в комуністичний період. 2. Висока інфляція – 35–40 % на рік. 3. Різке падіння рівня життя. 4. Переворот стратифікаційних ієрархій і деградація раніше привілейованих груп. 5. Тимчасовий крах правоохоронних установ. 6. Інтенсивний приплив іноземців через кордони в «німецьке Ельдорадо». Безробіття, інфляція, злочину і т. д. стають травмами, якщо конкретні групи їх визначають як такі, і ці визначення через ЗМІ входять у громадські дебати, в ідеологію партій і рухів. Чи є події травмуючими чи ні, залежить від референтної рамки. Подія (ситуація) стає повною травмою, чимось руйнівним, шокуючим, болючим лише щодо норм, стандартів впорядкованості. Факти фільтруються символічними, розділяються колективом (тобто культурою) лінзами.

У польської культури багаті ресурси позитивно інтерпретувати наслідки краху комунізму і пояснення, раціоналізації, ослаблення впливу несприятливих, потенційно травмуючих подій як неминучих, але тимчасових «проблем перехідного періоду», як належної ціни великої перемоги. Глибокі традиції націоналізму, давши готові рамки «знову знайденому суверенітету» та інтерпретацію змін у

термінах, виражених гаслом: «Тепер ми у себе вдома», дали змогу уникнути незручностей, зменшити їх. Інша традиційна орієнтація поляків: сильні прозахідні установки, навіть фетишизація Заходу як царства політичної волі та економічного достатку, – висловилися в ідеї «приєднання» до Європи, повернення «в неї, дозволивши забути про перешкоди на шляху. Третій базовий елемент польської культурної спадщини – католицтво – дозволив прискорити повернення до західного християнського світу, полегшити культурно-ідеологічні труднощі, пов'язані зі сплеском споживацтва і гедонізму. Ентузіазм цих прагнень глибоко вплетений у польську традицію, ізолюючи суспільство від «мук перехідного періоду». Ці три культурних мотиви створили ресурс інтерпретації змін як «прогресивного нарративу» (Дж. Александер).

Незважаючи на ізоляцію окремих груп, більшість суспільства ще була під владою «блокової культури». Оскільки ця культура превалювала, потенційні травми (безробіття, незахищеність, зростання злочинності тощо) легко травмували, як тільки вторгалися в звичні культурні очікування блокової культури. Ця культура не давала рецептів їх подолання. Тож не дивно, що люди відчували фрустрацію і безпорадність. Особливо шкідливий компонент блокової культури, що робить сприйняття змін нестерпним, – комплекс перш гарантованого захисту від безробіття, мінімуму соціальних послуг (охорона здоров'я, освіта, відпочинок, турбота про дітей, пенсії); віра, що ці послуги повинні надаватися рівномірно.

Людям нав'язали ідею, що вони мають право претендувати на все це незалежно від вкладу в благо суспільства. Коли новий капіталістичний ринок ввів конкуренцію, індивідуалізм і різку диференціацію досягнень, коли демократична, ліберальна держава пішла з різних сфер життя, віддавши їх в приватні руки, широкі верстви визнали це порушенням зобов'язань держави, порушенням громадського договору.

Традиція егалітарного патерналізму й очікувань соціального захисту надала символічні культурні ресурси позначенню постреволюційних змін як «Трагічного нарративу» (термін Александера). Тільки трансформація культури дає шанс з'явитися іншим визначенням цих подій: неминуча ціна, жертви на шляху до демократії і суспільство західного типу, а з ними – нові варіанти стратегій подолання з травмою. Цікаво: чим сильніші групи і верстви об'єктивно піддаються «мукам перехідного періоду» і чим помітніші у них сліди блокової культури (наприклад, робочі держпідприємств), тим більше вони приділяють увагу трьом символічно й етично пофарбованим культурним темам: безпеці, рівності, справедливості. І навпаки, групи, які успішно адаптуються і прийняли демократичну, капіталістичну культуру, звертаються до ідей індивідуальної свободи, прагматизму, ефективності і процвітання. Ці відмінності – вирішальні для значень, що додаються процесу посткомуністичного переходу.

Деякі автори відзначають чітку поляризацію: а) досягли успіху в нових умовах, готові та здатні використовувати нові можливості тлумачать це як «модернізацію», «приєднання до Європи», «цивілізаційний процес»; б) втрачають статус, надають процесу зовсім інше значення: «розпродаж країни» іноземним корпораціям, «змова колишніх комуністів», «культурний імперіалізм», розчинення національних і католицьких цінностей у космополітичній, глобальній культурі. Різnobій значень входить в політичні програми, ним користуються партії і політичні підприємці, це призводить до надлишку партій, – від крайніх правих до крайніх лівих.

Ставлення до змін визначає нові соціальні розділи. Дослідження (1991) в промисловій Лодзі А. Мізалька виявило, що лише 7,9 % «повністю задоволені змінами і чекають тільки продовження курсу». Різні чинники екзистенціальної невпевненості, на тлі культурних зрушень і невпевненості, інтерпретовані і визначаються за допомогою успадкованих референтних рамок, ведуть до різниці проявів культурної травми. Можна виділити *п'ять симптомів травми*, поширених після 1989 р. в польському суспільстві.

1. Синдром недовіри. Після захоплення та ентузіазму з'являється «синдром наступного ранку». Після піку довіри першому демократичному уряду Т. Мазовецького довіра до інститутів влади неухильно падала, за винятком армії, яка зберігає досить високий рівень довіри (75–80 %) – феномен, що бере початок в історії.

2. Похмурий погляд на майбутнє – симптом культурної травми. У 1991 р. тільки 13,6 % респондентів в Лодзі вважали напрям змін правильним. Страх, тривоги підтверджує список проблем, які найбільше хвилюють людей; 73 % через відсутність перспектив у дітей (CBOS Bulletin, січень, 1993).

3. Ностальгія за минулим. На питання про особистий добробут 53 % відповідали, що стали жити гірше.

4. Політична апатія, високий електоральний абсентеїзм. Чисельність нових політичних партій невелика. Це «диванні партії» з непомірними очікуваннями лідерів. Прояви громадянської ініціативи рідкісні, самоврядування не розвинене, підконтрольне адміністративній бюрократії.

5. Посткомуністичні травми колективної пам'яті, переоцінка комуністичного минулого і ролі людей, що різною мірою свого часу підтримували режим. Групи, які постраждали від змін, ставили питання відповідальності, відплати і реваншу. Праві підняли гасла «декомунізації» та «очищення», що не переймалися доказами, розумним сумнівом, належним судочинством, «владою закону». Тут розмах та інтенсивність дебатів показують травму колективної пам'яті.

Стикаючись із травмами, люди вдаються до різних стратегій їх подолання. Викладу ці стратегії за типологією адаптації до аномії, розробленої Р. Мертоном. Інноваційні стратегії. Люди беруть системні зміни як незворотню данність, намагаючись змінювати своє становище в системі для пом'якшення травми. Після

1989 р. ми бачимо накопичення економічного капіталу, соціального капіталу, міжособистісних ресурсів як трамплін для початку кар'єри або підйому рівня життя; нарешті – справжній бум освіти. За Мертону виділимо як форму адаптації ретреатизм – відхід від травми в пасивність, смиренність і маргіналізацію.

Багато хто, зіткнувшись зі змінами і невизначеністю в життєвому світі, кажуть про фатум, приймають провіденціалізм, займають вичікувальну позицію. Деякі, хто ностальгує за минулим, звинувачують капіталізм і демократію за важке сьогоднішнє. Широко поширені теорії змови міжнародних корпорацій, глобальних фінансових ринків, Дж. Сороса, чиновників Європейського Союзу. «Ритуалізм» (також термін Р. Мертона) – це випадки набуття впевненості через традиційні зразки поведінки, навіть якщо в нових умовах вони ведуть у глухий кут. Всі типи адаптацій – інноваційна, ретреатистська, ритуалістська – це прийняття нової системи та прагнення лише знайти кращу нішу для себе або своєї групи. Четверта стратегія відрізняється радикальністю, спробами пом'якшити травми атакою на фундамент системи під гаслом повернення до комуністичних (соціалістичних) інститутів, або «третім шляхом», «золотою серединою», з'єднанням ефективності капіталізму із соціальним захистом при соціалізмі. За Мертону, назвемо цю адаптацію «бунтом». У Польщі радикальними формами такої орієнтації стали блокади частиною селян доріг і кордонів, знищення транспорту з імпортом продовольством, маніфестації на підтримку протекціонізму, обмеження конкуренції, віддалення від Західної Європи, відмови від вступу в Євросоюз і повернення до традиційного провінційному анклаву на околиці Європи.

Ще одна форма адаптації – анархізм.

Всупереч очікуванням песимістів, що посткомуністична травма незабаром вступить у стадію одужання, у Польщі в середині 90-х рр. змінюється більшість негативних тенденцій, зникають деякі симптоми травм. Найбільш очевидні зміни у сфері довіри. Синдром недовіри після 1989 р. поступився місцем зворотній тенденції, особливо довіри в суспільстві до інститутів демократії та ринку. Вважає стабільне зростання довіри Президенту, росла довіра до ЗМІ. Після кризи довіри до церкви почалося її відновлення.

Характерна в економічній поведінці довіра до ринку. Змінився характер інвестицій: від короткочасних спекуляцій заради швидкої вигоди до довгострокових підприємств із віддаленими перспективами доходу... Змінювалися витрати. Люди частіше беруть позики, використовують заощадження на будівництво будинків, для освіти. Помітно змінюються плани на майбутнє і сприйняття минулого. Про майбутнє 50,1 % респондентів думають з надією, із занепокоєнням – 21,6 %. Немає загальної туги за минулим. Звичайно, дані за соціоекономічними витратам різні. Загалом, невеликий авангард динамічних, орієнтованих на майбутнє оптимістів, мабуть, стає значущою соціальною силою, впливає на решту суспільства.

Набагато рідше трапляються випадки політичної апатії. Зростає рівень участі у виборах. Місцеве самоврядування, зростаюча мережа неурядових організацій та асоціацій уможливають більш високу громадянську активність.

Як пояснити зміну тенденцій і загосення травм? Якщо мої теоретичні викладки з етіології посткомуністичної травми значимі, можливі три варіанти відповіді.

1. Травмуючі ситуації, що сприймаються як безпосередні фактори травми, зникають або, принаймні, видозмінюються, втрачаючи значимість.

2. Необхідно показати, що стратегії подолання травми, або, принаймні, деякі з них, насправді володіють цілющою дією.

3. Необхідно показати, що культурна амбівалентність або розкол між спадщиною блокової культури і демократичної культури, що виникає, не є актуальною, а культурні визначення «мук перехідного періоду» як травматичних малоймовірні. Розглянемо їх. Мабуть, найбільш важливий фактор усунення постреволюційної аномії – зростання сприйняття успіху демократичних і ринкових реформ. У політиці найважливішим досягненням стало прийняття в 1997 р. конституції, що повторила кращі зразки західного конституціоналізму. Іншим досягненням став багаторазовий перехід влади за допомогою виборів, що довів, що фундамент парламентської демократії працює. Конституційний Суд виправляв недосконалі закони; його глава – шановний державний діяч. Відділ скарг громадян на урядовців дуже активний у захисті цивільних прав; вільні, незалежні засоби масової інформації робили прозорим політичне життя, виявляли зловживання владою. Демократія зміцнює почуття стабільності, безпеки, відповідальності та прозорості, необхідні для подолання тривоги, недовіри, песимізму й апатії.

Другим фактором став підйом економіки. Підприємці пройшли шлях від дрібної торгівлі на вулиці і незаконних фінансових спекуляцій до великих промислових підприємств. Стабільність і стійкість торгівлі, безпека ділового середовища сприяють економічній життєдіяльності. Польща обігнала інші посткомуністичні суспільства... Макроуспіх позначився на мікрорівні. Виграш від реформ почав перевищувати їх ціну. У багатьох категорій громадян зросли зарплата, добробут, іноді вони знаходили і справжнє багатство.

Нова якість життя, легкий, привабливий «кольоровий» життєвий світ сприймаються більшою частиною суспільства з оптимізмом. Наступна група факторів, які сприяють подоланню травми, пов'язана зі зростанням особистого і соціального капіталу... В Польщі з'явився численний багатий середній клас, який відчуває себе впевнено. Завдяки прагненню до вищої освіти неймовірно підвищилися рівень підготовки, загальна компетентність. Із швидким збільшенням добровільних асоціацій, клубів і організацій зростає соціальна участь, ширяться особисті мережі, надаючи людям відчуття безпеки.

Крім нових форм особистого і соціального капіталу, є традиційні джерела, що успішно застосовуються в нових умовах. Міцні, дружні, партнерські зв'язки,

мережі знайомств, успадковані від комуністичного періоду, коли внутрішнє посилення, втручання у приватне життя й «аморальна сімейність» були засобами адаптації. На питання про секрет ділових успіхів великі польські підприємці майже одноставно вказували на особисті зв'язки (навіть частіше, ніж капітал). Ще одне джерело – міцна велика родина. Вона страхує від нещастя, допомагає виховувати дітей, дозволяючи батькам задовольнити потребу в освіті і професійній кар'єрі, накопиченні грошей на нове підприємство.

Третє, можливо, менш явне джерело – церковна громада.

Сприятливі зовнішні обставини. Бажання НАТО розширити альянс на Схід, американська підтримка прагнень Польщі привели до прийняття Польщі в 1999 р. в НАТО. Перспективи міцної безпеки і політичного суверенітету видаються досягнутими. Іншим процесом, можливо, що дозволяє пом'якшити травму, є тривалий економічний бум на Заході, особливо в США, який, мабуть, продовжиться. Це означає наявність вільних ресурсів та інтерес іноземних інвесторів до нових ринків...

Звичайно, не всі стратегії працюють. Законні інноваційні стратегії допомагають перетворити травмуючі ситуації, водночас нелегальні інновації (корупція, злочини, мафія) підсилюють невизначеність і аномії. Подібний негативний, контрпродуктивний вплив мають стратегії бунту, тимчасом як ретреатистський і ритуалістський типи адаптації стосовно цього більш нейтральні, їм бракує здатності негайно впливати на травматичну ситуацію.

Загальне значення стратегій подолання залежить від співвідношення різних реакцій на травму. Мабуть, у Польщі інноваційні стратегії, спрямовані на отримання економічного і соціального капіталу, широко застосовувалися, що частково роз'яснює зниження гостроти ситуацій, які травмують.

Проте, загальний фон культурної амбівалентності або розколу між спадщиною «блокової» культури і демократичною ринковою культурою повинен бути пояснений. Тільки якщо це спадщина поступово зникне або пропаде, можна чекати міцного лікування посткомуністичної травми. Тут найбільш значущу дію надає неминуча зміна поколінь. Носіями культурної спадщини є покоління, які соціалізувалися, навчалися в певному середовищі. Це означає, що потужна спадщина блокової культури, взятої з попередньої історії і засвоєної поколіннями, що жили при комуністах, може втрачати дієвість для нових поколінь, які виростили в умовах демократичного, ринкового суспільства, що і відбувається в посткомуністичних суспільствах.

Я намагався застосувати поняття культурної травми і гіпотези, що стосуються її етіології і динаміки, які представлені в першій частині статті, до конкретного історичного явища. Мабуть, факти і дані, пов'язані з появою і подоланням постреволюційної травми в Польщі після 1989 р., підтверджують теорію. Але це приватне підтвердження, оскільки саме явище являє собою специфічний тип травми. Це пояснюється трьома обставинами. По перше, травма викликана позитивним

досвідом – довгоочікуваною перемогою над комуністичним режимом. Це явний аналог «аномії успіху» Дюркгейма, негативний наслідок успішної й обнадійливої революції. Але існують інші типи травм, викликані лихами, кризами, розпадами: програними війнами і революціями, крахом ринку і т. д; їхня динаміка може помітно відрізнитися. По-друге, в нашому випадку травма виявилася короткочасною. Уже кілька років ми відзначаємо пом'якшення і подолання травми у відповідь на ефективні стратегії подолання та сприятливі обставини. Очевидно, не всі травми належать до цього типу, і тривалі травми, що продовжуються кілька поколінь, можуть мати абсолютно інші властивості. По-третє, описана мною травма позитивна в процесі «культурного морфогенезу». Вона розкручує спіраль реконструкції культури і, в кінцевому рахунку, веде до впровадження нового культурного комплексу. Але травми можуть мати й іншу дію – започаткувати спіралі культурного руйнування і вести згодом до занепаду і повної дезінтеграції культури. Щоб стати спільною, але не історично специфічною, теорія культурних травм повинна мати справу з різними типами ситуацій.

Штомпка П. Социальное изменение как травма: (статья первая). Социологические исследования. 2001. № 1. С. 6–16.

2. Дайте відповіді на питання:

- 1) У чому на думу дослідника полягає культурна відмінність між комуністичним та капіталістичним світом?
- 2) Дайте визначення культурній травмі за матеріалами публікації.
- 3) Які симптоми культурної травми називає П. Штомпка?
- 4) Які з них, на вашу думку, властиві сучасному українському суспільству? Свою відповідь обґрунтуйте.
- 5) Які типи адаптації виділяє дослідник? Який із них, на ваш погляд, властивий сучасному українському суспільству?

Обсяг роботи: до 7 сторінок друкованого тексту.

Завдання 7. Аналіз дослідження голоду як важеля впливу на соціум

1. Опрацюйте книгу П. А. Сорокіна «Голод як фактор. Вплив голоду на поведінку людей, соціальну організацію і суспільне життя».
2. Дайте письмові на такі питання:
 - 1) У чому полягає особливість харчування як суб'єктивного психологічного процесу?
 - 2) У чому полягає деформація поведінки людини при голодуванні?
 - 3) Як голод впливає на рефлексії самозахисту?
 - 4) Наведіть історичні приклади впливу на суспільство шляхом голоду?

Обсяг роботи: до 7 сторінок друкованого тексту.

6. ІНДИВІДУАЛЬНА РОБОТА ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

6.1. Організація індивідуальної роботи здобувачів вищої освіти

Індивідуальна робота здобувачів вищої освіти є важливою формою організації навчального процесу. Вона спрямована на розвиток низки компетентностей, насамперед пов'язаних із розвитком здібностей застосування набутих під час навчання знань та навичок, у процесі виконання завдань практичного, творчого, науково-пошукового характеру. Вона сприяє розширенню та поглибленню знань із курсу, розгляду на практичних прикладах концепцій та теорій історичної соціології, вдосконаленню навичок роботи з історичними, аналітичними джерелами, науковою літературою. При виборі індивідуальних завдань враховуються побажання та наукові інтереси здобувачів вищої освіти. Для більшої ефективності робота має виконуватися у співпраці з викладачем, що реалізується шляхом проведення консультацій, надання рекомендацій.

6.2. Індивідуальні завдання

Завдання 1. Самостійне опрацювання наукової літератури

Здобувачам вищої освіти потрібно обрати з переліку літератури для самостійного опрацювання книгу, прочитати її та зробити аналіз за планом:

1. Теми, що розглядаються.
2. Висновки автора.
3. Особисте враження від прочитаного.

Обсяг роботи: до 10 сторінок друкованого тексту.

Перелік літератури для аналізу:

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. Москва: Логос, 2002.
2. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / пер. с нем. Б. Сидельника, Н. Федоровой. Москва: Прогресс-Традиция, 2000.
3. Бодрийяр Ж. Система вещей. Москва, 1995.
4. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Москва, 2006.
5. Бурдьє П. Социология социального пространства. СПб, 2007.
6. Мур Б. Социальные истоки диктатуры и демократии. Роль помещика и крестьянина в создании современного мира. Москва, 2016.
7. Парсон Т. Системы современных обществ. Москва, 1998.

8. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Т. I, II. Київ: «Основи», 1994.
9. Поппер К. Злиденність історизму / пер. з англ. Василь Лісовий. Київ: «Абрис», 1994.
10. Тоффлер Э. Шок будущего. М., 2008.
11. Дебор Г. Общество спектакля. Москва: Логос, 2000.
12. Тилли Ч. Принуждение, капитал и европейские государства. Москва, 2009.
13. Герберт М. Одномерный человек. Москва, 2003.
14. Норберт Елиас. Процесс цивилизации. Социогенетичні і психогенетичні дослідження. Київ: «Перун», 2003.

Завдання 2. Підготовка та захист презентації

Здобувачам вищої освіти пропонується підготувати презентацію на одну із запропонованих тем. Здобувач вищої освіти може запропонувати власну тему в межах навчального матеріалу з курсу за умови попереднього узгодження з викладачем. Робота має складатися із таких структурних частин:

- назва;
- план;
- актуальність обраної теми;
- огляд джерел та історіографії;
- схематичний та лаконічний виклад основного матеріалу;
- висновки;
- перелік використаних джерел та літератури.

Мінімальний обсяг презентації складає 15 слайдів. Здобувач вищої освіти повинен представити свою роботу під час аудиторних занять.

Тематика презентацій:

1. Уявлення про історію і соціальний процес в античний час.
2. Теоретичні уявлення про історичний процес в Середні віки.
3. Бачення Августина Блаженного та Фоми Аквінського історичного процесу.
4. Соціологічні теорії історичного прогресу О. Конта, Г. Спенсера, Е. Дюркгейма.
5. Внесок П. Сорокіна в розвиток історичної соціології.
6. Напрямок історико-соціологічних досліджень Ф. Броделя.
7. «Процес цивілізації» в історичній соціології Н. Еліаса.
8. Теорії модернізації суспільства Ш. Ейзенштадта, Т. Парсона.
9. Бачення індустріального суспільства в працях У. Росту, Р. Арона, Дж. Гелбрейта.
10. Постіндустріальне суспільство Д. Белла, А. Тоффлера.
11. Ж. Бодрійяр в постмодерній історичній соціології.
12. Проблематика історичної соціології в роботах П. Бурдьє.

13. Природа соціальних змін
14. Форми соціального протесту.
15. Соціологія революції.
16. Процес глобалізації у сучасному світі.
17. Урбанізм як спосіб життя сучасного суспільства.
18. Стратифікаційні системи в історії та їх особливості.
19. «Коди гендеру»: гендерні відмінності у суспільстві.
20. Гендерні стереотипи та ролі у суспільстві.

7. МЕТОДИ КОНТРОЛЮ І КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

7.1. Система оцінювання знань

Вивчення курсу «Історична соціологія» здійснюється за модульно-рейтинговою системою організації навчального процесу: поетапному вивченні навчальної дисципліни та рейтинговому оцінюванню якості засвоєння студентами знань. Дисципліна складається з одного модуля, до якого євходить два змістовних модулі. Відповідно до кредитно-модульної системи дисципліна «Історична соціологія» передбачає організацію системи поточного, модульного та підсумкового контролю. *Поточний контроль* передбачає оцінювання знань студента під час семінарських занять, якості виконання домашніх завдань, самостійної та індивідуальної роботи.

Форми участі студентів у навчальному процесі, які підлягають поточному контролю:

- Виступ з основних питань на семінарських заняттях.
- Доповнення, запитання до доповідача, рецензія на виступ.
- Участь у дискусіях.
- Письмові завдання (завдання самостійної роботи, контрольної роботи тощо).
- Аналіз наукової літератури.
- Підготовка та захист презентації.

Модульний контроль проводиться у вигляді письмових контрольних робіт відповідно до графіка навчального процесу та після завершення вивчення кожного модуля. Модульна контрольна робота виконується за двома варіантами рівнозначної складності. Робота полягає у відповіді здобувачів вищої освіти на питання різної складності з опанованого навчального матеріалу. Вона спрямована на виявлення вмінь здобувачем вищої освіти застосовувати інтегровані знання програмного матеріалу, володіння науковим апаратом з «Історичної соціології».

Зразок типових завдань поточного модульного контролю:

1. Дайте визначення історичній соціології як навчальній дисципліні.
2. Якому типу «духу» за В. Зомбартом властиві ошадливість, старанність, помірність:

1) підприємницькому;	3) міщанському;
2) авантюристському;	4) селянському?
3. Вкажіть назву та автора наведеної теорії.

Виділяє два головних типи еліт, які послідовно змінюють один одного. «Левами» мислитель називав політичних вождів, переконаних в абсолютності своєї віри в ідеальні цілі, які використовують владу для їх здійснення. Для цього типу еліт характерний консерватизм і силові методи правління.

До «лисиць» він відносив тих політичних лідерів, які не вірять в абсолютність своїх цілей і використовують для досягнення влади обман і політичні спекуляції. «Лисиці», будучи майстрами демагогії, обману, політичних комбінацій, прагнуть підтримувати свою владу пропагандою, вдаватися до гнучкості, хитрості, силі переконання. Цей тип еліти властивий демократичним режимам.

4. Порівняйте погляди М. Вебера та В. Зомбарта на процес формування капіталістичного суспільства.
5. Вкажіть тематику досліджень та прізвища представників макроісторичної соціології.
6. Вкажіть представників модерністських теорій соціологічних змін.
7. Тезово визначте характерні риси теорії революції П. Сорокіна. Наведіть приклади з історії, які б підтверджували або спростовували його висновки.

Підсумкова оцінка визначається за сумою балів, отриманих здобувачем вищої освіти під час виконання поточної роботи та модульної контрольної роботи. У разі бажання здобувача вищої освіти підвищити підсумковий бал він / вона може додатково скласти усний залік.

Питання до заліку

1. Історична соціологія як наукова дисципліна.
2. Дискусійний характер предмету та завдань історичної соціології.
3. Історична соціологія в системі соціогуманітарного знання.
4. Початковий етап розвитку історичної соціології.
5. Передумови становлення історичної соціології.
6. Уявлення про історію і соціальний процес в античний час.
7. Теоретичні уявлення про історичний процес в середні віки.
8. Бачення Августина Блаженного та Фоми Аквінського історичного процесу.
9. Розширення теоретичних поглядів щодо історичного процесу в Новому часі.
10. Поняття цивілізації у тлумаченнях Р. Декарта, В. Мірабо.
11. Формування стадійної періодизації А. Фергюсона, Л. Моргана.
12. Розвиток ідей суспільного прогресу в працях французьких просвітників Ф. Вольтера, Д. Дідро, Ж.-Ж. Руссо.
13. Класичний етап розвитку історичної соціології.
14. Соціологічні теорії історичного прогресу О. Конта, Г. Спенсера, Е. Дюркгейма.
15. Історична соціологія Макса Вебера.
16. Матеріалістичне розуміння історичного процесу К. Маркса, Ф. Енгельса.

17. Історична соціологія господарства В. Зомбарта.
18. Теорія культурної динаміки О. Шпенглера. Циклічна модель часу А. Шопенгаура та Ф. Ніцше.
19. Структурно-функціональний підхід до вивчення суспільства Г. Зіммеля.
20. Внесок П. Сорокіна в розвиток історичної соціології.
21. Антропологічний поворот в історичній науці у першій третині ХХ ст.
22. Напрямок історико-соціологічних досліджень Ф. Броделя.
23. «Процес цивілізації» в історичній соціології Н. Еліаса.
24. Інтерпретативна антропологія К. Гірца.
25. Теорії модернізації суспільства Ш. Ейзенштадта, Т. Парсона.
26. Бачення індустріального суспільства в працях У. Ростоу, Р. Арона, Дж. Гелбрейта.
27. Постіндустріальне суспільство Д. Белла, А. Тоффлера.
28. Постструктуралізм М. Фуко.
29. Концепція деконструкції Ж. Дерріда.
30. Ж. Бодрійяр у постмодерній історичній соціології.
31. Проблематика історичної соціології в роботах П. Бурдьє.
32. Проблематика історичної соціології в дослідженнях представників «Нової історії» (Ж. Ле Гоффа, Е. Ле Руа Ладюрі, М. Ферро).
33. Історична соціологія в українській науці.
34. Теоретичне тлумачення історичного процесу.
35. Історичний та соціологічний підходи пізнання суспільства.
36. Методи дослідження історичної соціології.
37. Форми і механізми реалізації соціальності.
38. Практичний та експресивний порядок взаємозв'язку людини і суспільства.
39. Характерні риси традиційного суспільства.
40. Залежність суспільства від природи у традиційному суспільстві.
41. Особливості соціальних відносин у традиційному суспільстві.
42. Світоглядні засади традиційного суспільства.
43. Характерні риси індустріального суспільства.
44. Особливості соціальних відносин в індустріальному суспільстві.
45. Світоглядні засади індустріального суспільства.
46. Формування масової культури.
47. Характерні риси суспільства постмодерну.
48. Особливості соціальних відносин у постмодерному суспільстві.
49. Світоглядні засади постмодерного суспільства.
50. Суспільство споживання.
51. Масово-інформаційна культура сучасного суспільства.
52. Основні теорії гендерних відносин у суспільстві.

53. «Коди гендеру»: гендерні відмінності у суспільстві.
54. Гендерні стереотипи та ролі у суспільстві.
55. Соціологія маскулінності.
56. Історичний феномен війни.
57. Концепції війни в історичній соціології.
58. Періодизації воєн та критерії їх виокремлення.
59. Поняття «локальної», «світової», «тотальної війни».
60. Інформаційна війна або психологічна війна в сучасному суспільстві

7.2. Схема нарахування балів, які отримують здобувачів вищої освіти у процесі вивчення дисципліни

Поточний контроль (має 100 балів)									
Змістовний модуль 1 (має 44)			Змістовний модуль 2 (має 56)					Загальна кількість балів	
Організація навчальної роботи здобувача вищої освіти в аудиторії	Самостійна робота здобувача освіти (опрацювання та аналіз джерел, наукових літератур)	Модульна контрольна робота	Сума балів за перший модуль	Організація навчальної роботи здобувача вищої освіти в аудиторії	Самостійна робота здобувача вищої освіти (опрацювання та аналіз джерел, наукової літератури)	Модульна контрольна робота	Індивідуальна робота (підготовка та захист презентації) монографії модулем	Сума балів за другим модуль	
27	12	5	44	24	4	8	20	56	100

7.3. Критерії оцінювання знань

Семинарське заняття

- розгорнуті, детальні відповіді на питання семінару;
- вміння обґрунтувати актуальність та сформулювати висновки проблеми, що розглядається;
- вміння сформулювати своє аргументоване ставлення до певної проблеми;

- вміння визначати причино-наслідкові зв'язки, загальні, закономірні тенденції та особливі явища;
- активна участь в обговоренні питань семінарського заняття;
- знання джерел та наукової літератури з проблеми.

Самостійна робота

- самостійність роботи;
- логічний, структурований виклад матеріалу;
- ступінь розкриття проблеми.

Індивідуальне творче завдання (підготовка презентації)

- самостійність роботи;
- ступінь розкриття проблеми;
- внутрішня послідовність, логічність і завершеність;
- наявність авторської обґрунтованої думки на проблему;
- ґрунтовна джерелознавча та історіографічна база завдання;
- творчий підхід у процесі вирішення завдання;
- захист роботи.

7.4. Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою
		для заліку
90–100	A	зараховано
82–89	B	зараховано
75–81	C	
67–74	D	зараховано
60–66	E	
0–59	FX	не зараховано
–	F	

Оцінка «A» (100–90 балів) передбачає, що здобувач вищої освіти у повному обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно самостійно та аргументовано його викладає під час усних виступів та письмових відповідей, глибоко та всебічно розкриває зміст теоретичних, фактографічних питань, використовуючи при цьому наукову термінологію. Здобувач вищої освіти здатний виділяти суттєві ознаки вивченого за допомогою синтезу, аналізу, виявляти причинно-наслідкові зв'язки,

формулювати висновки й узагальнення, вільно оперувати фактами, науковими теоріями та концепціями.

Оцінка «B» (82–89 балів) передбачає, що здобувач вищої освіти повному обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно самостійно та аргументовано його викладає під час усних виступів та письмових відповідей, проте з незначними неточностями. Здобувач вищої освіти вміє послідовно і логічно викладати матеріал; аналізувати соціальні процеси та події: вільно володіє понятійним апаратом.

Оцінка «C» (75–81 балів) передбачає, що здобувач вищої освіти достатньо повно володіє навчальним матеріалом, обґрунтовано його викладає під час усних виступів та письмових відповідей, в основному розкриває зміст теоретичних питань, використовуючи наукову термінологію. Але при викладанні деяких питань не вистачає достатньої глибини та аргументації, допускаються окремі несуттєві неточності та незначні помилки. Здобувач вищої освіти здатен виділяти суттєві ознаки вивченого за допомогою синтезу, аналізу, виявляти причинно-наслідкові зв'язки, у яких можуть бути окремі несуттєві помилки, формувати висновки і узагальнення, вільно оперувати основними положеннями теорій та концепцій історичної соціології.

Оцінка «D» (67–74 балів) передбачає, що здобувач вищої освіти у цілому володіє навчальним матеріалом, викладає його основний зміст під час усних виступів та письмових робіт, але без глибокого всебічного аналізу, обґрунтування та аргументації, допускаючи при цьому окремі суттєві неточності та помилки. Здобувач вищої освіти знає загальні положення теорій та концепцій історичної соціології, але не засвоїв деталі, припускається неточностей в аргументації, в основному засвоїв понятійний апарат.

Оцінка «E» (60–66 балів) передбачає, що здобувач вищої освіти правильно виконав приблизно половину усних та письмових завдань або всі, але з суттєвими помилками. Здобувач вищої освіти знає загальні положення основного матеріалу, але не засвоїв деталі, припускається неточностей. Здобувач вищої освіти має ускладнення під час виділення суттєвих ознак вивченого; під час аргументації та трактування теорій, концепцій історичної соціології, у формулюванні висновків. Має неповні уявлення про понятійний апарат.

Оцінка «FX», «F» (0–59 балів) передбачає, що здобувач вищої освіти не виконав або неправильно виконав більшість усних та письмових завдань. Здобувач вищої освіти не опанував навчального матеріалу, припускається суттєвих помилок теоретичного, фактографічного характеру. Під час викладу матеріалу порушує послідовність викладу та аргументації у трактуванні теорій та концепцій історичної соціології. Не орієнтується у понятійному апараті.

8. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна література

1. Арон Р. Етапи розвитку соціологічної думки. Київ: Юніверс, 2004. 392 с.
2. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. В 3-х тт. Київ: Основи, 1997.
3. Гуменюк Л. Й. Соціологія: хрестоматія (від першоджерел до сучасності). У 2-х томах. Т. 1. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 784 с.
4. Історія соціології: навчальний посібник / О. А. Рахманов, С. С. Бульбенюк, Ю. М. Маленюк. Київ: КНЕУ, 2017. 279 с.
5. Мартинов А. Ю. Історична соціологія (циклічна парадигма). Київ: УІАД «Рада», 2004. 288 с.
6. Нариси з соціокультурної історії українського історієписання: субдисциплінарні напрями: колект. монографія / упоряд. текстів й наук. апарату С. Блащук, Н. Пазюра; за заг. ред. В. Смолія; НАН України; Ін-т історії України. Київ: Генеза, 2018. 288 с.
7. Основи теорії гендеру: навчальний посібник. Київ: «К.І.С.», 2004. 536 с.
8. Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія: навчальний посібник / упоряд. Віталій Лях. Київ: Либідь, 1996. 384 с.
9. Яковенко Н. Вступ до історії. Київ: Критика. 376 с.
10. Ящук Т. І. Філософія історії: курс лекцій. Київ: Либідь, 2004. 536 с.

Допоміжна

1. Арон Р. Мир і війна між націями. Київ: МП «Юніверс», 2000. 686 с.
2. Бродель Ф. Ідентичність Франції: У 3-х кн. Київ: Вид-во Жупанського. Кн 1. 2013. Кн. 2 2014. Кн. 3. 2017.
3. Бодрійяр Ж. Символічний обмін і смерть. Львів: Кальварія, 2004. 376 с.
4. Бодрійяр Ж. Симулякри і симуляція. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 230 с.
5. Вебер М. Господарство і суспільство: нариси соціології розуміння. Київ: Вид. дім «Всесвіт», 2012. 1112 с.
6. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. Київ: Наш формат, 2018. 216 с.
7. Гідденс Е. Соціологія. Київ: Основа, 1999. 726 с.
8. Говард М. Війна в європейській історії. Київ: Мегатайп, 2000. 166 с.
9. Грушевський М. Початки громадянства: генетична соціологія. Київ: Наукова думка, 1997. 234 с.
10. Деріда Ж. Дарувати час. Львів: Літопис, 2008. 208 с.

11. Еліас Н. Процес цивілізації. Соціогенетичні і психогенетичні дослідження. Київ: «Перун», 2003. 672 с.
12. Козеллек Р. Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу. Київ: Дух і літера, 2005. 317 с.
13. Пержун В. В. Історична соціологія як галузь соціологічного знання. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи.* 2010. № 889. С. 50–53.
14. Поппер К. Злиденність історизму. Київ: «АБРИС», 1994. 192 с.
15. Фуко М. Археологія знання. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. 326 с.

Інформаційні ресурси

1. Відділ соціальної антропології Інституту народознавства НАН України. URL: <http://social-anthropology.org.ua/category/seminars/>
2. Інститут історії України. URL: history.org.ua
3. Український історичний журнал. URL: <http://resource.history.org.ua>

Навчальне видання

Пятницькова Ірина Володимирівна

ІСТОРИЧНА СОЦІОЛОГІЯ

Методичні рекомендації

Електронне видання

Редактор

І. М. Колесникова

Технічний редактор

Т. О. Важеніна-Гопрак

Підписано до друку 28.09.2021
Формат 60 x 84/16. Папір офсетний.
Друк – цифровий. Умовн. друк. арк. 3,02
Зам. 57

Донецький національний університет імені Василя Стуса
21021, м. Вінниця, 600-річчя, 21
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру
серія ДК № 5945 від 15.01.2018